

«KALEVIPOEG» KOOLIKIRJANDUSES JA KIRJANDUS- LUGUDES

A. Järv

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder

«Kalevipoja» esimese vihu ilmumisest 1857. a. aprillis kuni tänapäevani on meie rahvuseepose kohta väga palju sõna võetud. Erinevatel aegadel on eeposest välja loetud ikka põhilisi probleeme ja tõlgitsetud neid antud ajastule vastavalt. Tihti on kaldutud siin ühest äärmusest teise ja eepost on paiguti vaadeldud ainult selle ühiskondliku tähtsuse aspektist. «Kalevipoega» on kas halastamatult kritiseeritud, või siis otsitud ja leitud sealt seda, mida tegelikult ei olegi. Sõltuvalt sellest on materjal, mis on ilmunud «Kalevipoja» kohta rohkem kui saja aasta jooksul, mitukümmend korda eeposest suurem.

Päevakohane suhtumine eeposesse kajastub ka koolidele määratud meetodilistest kirjutistes ning kirjanduslugudes, ja küllalt pika aja jooksul on eepose käsitlemiseks koolis kujunenud kindlad traditsioonid.

Käesoleva töö eesmärgiks ei ole ammendavalt analüüsida kõiki koolidele määratud kirjanduslugusid ja teisi teoseid ning sõnavõtte, mis on ühenduses «Kalevipoja» käsitlemisega koolis. Autor seadis endale ülesandeks lühikese ülevaate andmise tähtsamatest seda laadi töödest.

1.

«Kalevipoja» koolikäsitluse traditsioonide rajajaks tuleb pidada Kreutzwaldi ennast, kes juba 1862. a. väljaande eessõnas juhib lugeja tähelepanu eepose peamõtetele. Veelkordselt võtab Kreutzwald «Kalevipoja» kohta tutvustavalt sõna «Maarahva Kasulises Kalendris» (1869—1870; siin jutustatakse kuue loo sisu), mis oli ka aluseks 1869. a. ilmunud raamatule pealkirja all «Lühikene seletus Kalevipoja laulude sisust». Tegelikult on see «Kalevipoja» esimeseks lühikeseks proosaümberjutustuseks.

«Kalevipojast» eesti koolides saame aga rääkida alates C. R. Jakobsoni st. Kuigi juba enne C. R. Jakobsoni oli ilmunud rida eestlastele määratud aabitsaid (Forselius, Masing) ja õpikuid (Schwartzi «Koli-ramat»), algab aga tõeliste eesti kooli

vajadusi rahuldavate õpikute ajalugu meie koolidele C. R. Jakobsoni «Kooli Lugemise raamatuga».

C. R. Jakobsonil puudusid vajalikud eeskujud meie koolikirjanduses ja on mõeldav, et tutvumine Peterburi koolikorraldusega ja vene õpikutega viis ta mõttele koostada ka eestlastele oma õpikud. Nii valmibki Jakobsonil rida õpikuid eesti keele ja kursoorse lugemise õpetamiseks ning üldteadmiste andmiseks: «Uus Aabitsaraamat, kust viiekümne päevaga lugema ja kirjutama võib õppida» (1867), «Kooli Lugemise raamat» I—III (I 1867; II 1875; III 1876) ja «Helmed. Kooli Lugemise raamat tütarlastele» (1880). C. R. Jakobsoni lugemikud muutusid kiiresti populaarseteks, eriti aga I osa, mis elas üle 15 trükki (viimane 1906). Neid lugemikke ei kasutatud mitte ainult koolides, vaid peaaegu igas talus oli oma «jakobson» olemas.

C. R. Jakobsoni kooliraamatute populaarsus on tingitud väga mitmest asjaolust, aga peamine on selles, et autor taotles kooliprogrammide puhastamist liigsest usuõpetusest ning asus oma õpikute kaudu propageerima ühelt poolt loodusloolisi teadmisi, pidades seda rahvaharidustöö ja rahva usupimedusest vabastamise tähtsaimaks koostisosaks, teiselt poolt teenib sama eesmärki rohke rahvaluulelise materjali osa. Üldiselt on neis lugemikkudes palju rahvast huvitavaid lugemispalu ning nad on koostatud pedagoogiliselt.

Rikkaliku rahvaluulelise materjali kõrval leidub «Kooli Lugemise raamatuis» rohkesti katkendeid ka «Kalevipojast». Lugemiku I osa erinevates trükkides leidub eeposest järgmisi katkendeid: «Kalevipojad küttimas» (III, 57—166)¹, laul hiljem pealkirjaga «Kalevi pojad linnu ajamise peal»; «Kalevi poeg isa haua peal» (III, 748—778); «Kalevi taadi noorem poeg» (II, 81—110); «Enne orjapõlve» (XIII, 518—547). Hilisematest väljaandjatest lisab J. Kunder (7. trükk, 1888) juurde «Magajate mälestuseks» (Sissejuhatus, 222—236) ning «Vesi ja elu» (III, 835—851). Ümberjutustuse kujul värsside vahelepõimimisega antakse lugu Kalevipojast Hiigla targa juures: «Need pole mänguasjad».

Tunduvalt rohkem kui «Kooli Lugemise raamatu» I osas leidub «Kalevipojast» katkendeid lugemiku II osas. Lugemiku selle osa keskel on avaldatud eeposest terve rida katkendeid järjest. Siin esitatud katkendid on ulatuslikumad ja avaldatakse osaliselt ka proosajutustustena, nagu «Vana Kalevi haud» (II, 203—392), «Kalevi mõök» (VI, 1—555) jm. Eeposest on esitatud ka «Üle-

¹ Värsside numeratsioonil on aluseks «Kalevipoja» 1862. a. väljaanne. Pärast käesoleva artikli valmimist ilmus dots. A. Elango küllalt ulatuslik kirjutis «C. R. Jakobson õpikute koostajana» (koguteoses «C. R. Jakobson ja tema ajastu», Tallinn 1957, lk. 105—143), milles muuhulgas otsitakse ka Jakobsoni lugemikkude algupära (lk. 116), käsitletakse selles osas koguni eventuaalselt võõrmõjulisi pilte, aga Jakobsoni lugemikkude kõige originaalsemat, otse teedrajava tähtsusega osa — «Kalevipoja» ainet ja rahvaluule kasutamist — ei peeta võimalikuks mainidagi. nagu üldse sisu analüüs on selles kirjutises täiesti tagaplaanil.

miste järv» (II, 393—477); «Kalevipoegade laul metsas» (III, 435—534); «Kalevipoja leinamine oma ema järele» (VII, 318—342); «Vaenelaps» (XII, 796—813 ja 869—882); «Kuidas Vana Kalev meie maale sai» (I, 80—119); «Viru laulik» (VIII, 55—88) jt.

Selle ulatusliku materjali algul, mis populariseerib «Kalevipoega», on C. R. Jakobsoni poolt antud ka leheküljepikkune kirjutis pealkirjaga «Kalevipoeg»,² milles jutustatakse lugu raudmeestega Koiva ääres. Autor tõstab siin aga eriti esile seda, et Kalevipoeg «oli üks vägev mees ja Eesti endine valitseja» ning «seda laulu peab iga Eesti poeg tundma ja mõistma! ta on meie vabaduse nurgakivi».

«Kooli Lugemise raamatu» III osas on avaldatud kaks katkendit: «Mere kaldal» (III, 827—851) ja «Igal päeval omad ikked» (III, 722—735). Kumbki neist pole aga avaldatud 1890. a. ilmunud II ja III osa ühendatud teises trükis, kus leidub üldtuntud «Isamaa ilu hoiledes». II osa neljandas trükis (1907) ilmub selle asemel J. Bergmanni ballaad «Ustav Ülo».

Suhteliselt vähem leidub materjale «Kalevipojast» «Helmetes» (1880). Esitatud katkendid on toodud sobivas valikus ja raamatu üldlaadile vastavalt, jutustades naistegelastest: «Eesti neiid vanal ajal» (VIII, 171—184); «Kuidas vana Kalev Linda omale abikaasaks võttis» (I, 554—574, 636—651, 849—866); «Kuidas Kalevipoeg sõrmukse kaevust välja võtab» (X, 889—974) ja lõpuks «Vahva mees ei karda verda» (IX, 280—294).

Sellest küllaltki ulatuslikust loetelust nähtub, et C. R. Jakobsoni lugemikes on õpilastele esitatud suur osa eepose tekstist.

Eriti tuleb aga rõhutada seda, et C. R. Jakobson oli esimene kooliraamatute autor, kes viis eepose õpilasteni. Pole kahtlust ka selles, et lugemike kaudu tungis «Kalevipoeg» rahva kõige laiematesse hulkadesse. Lugemikes esitatud katkendeid lähemalt vaadeldes näeme, et C. R. Jakobson on valinud põhiliselt selliseid episoodide, millel oli teose idee tutvustamise seisukohalt teravam ning võitlevam sisu. Siin ei tohi unustada ka seda, et rahvusliku liikumise ühe juhina kasutas C. R. Jakobson korduvalt mõtteid ja väljendeid eeposest oma esinemistes, nii kirjutistes kui ka kõnedes. Eriti rõhutab C. R. Jakobson «Kalevipoja» tähtsust, mis kajastub ka lugemikus eeposest avaldatud materjalides.

Möödunud sajandi teistes koolidele määratud õpik-lugemikes pööratakse «Kalevipojale» tunduvalt vähem tähelepanu. Ootuspäraselt ei leidu midagi eeposest J. Lüdimoisi, J. Kuuse, A. Grenzsteini jt. aabitsais, aga ridagi ei leidu ka K. Malmi üsnagi populaarses õpikus «Laulud ja Loud» (I, II 1874, III 1884), mis elas üle 10 trükki.³

² Kooli Lugemise raamat II, Tartu 1875, lk. 155—156.

³ Vrd. J. Tork, Pilk meie kooliraamatu minevikku seoses tema osatähtsusega eestluse arengus. Koguteos «Raamatu osa Eesti arengus», Tartu 1935, lk. 221.

«Kalevipojast» ei leidu midagi ka J. Bergmanni poolt koostatud «Kodu-laste raamatus» (1890). Huvitav on märkida, et seda raamatut ilmus 9 trükki (kuni 1912), iga trükk 12 000 eksemplari.

A. Grenzsteini «Eesti Lugemise-raamatus» (I 1887, II 1888) leidub mõningaid näiteid ka «Kalevipojast». I osas avaldatakse «Isamaa ilu hoiledes» ja II osas «Kalevipoeg isa haual» (III, 748—778). II osas leidub ka 13 rida J. Kurrikult pealkirja all «Kalevipoja surm». Lühikese kirjelduse avaldab A. Grenzstein Fr. R. Kreutzwaldist, milles muuhulgas märgitakse:

Kreutzwaldi kõige tähtsam kirjatöö on aga Kalevipoeg. Tema seadis selle laulu rahva suust korjatud lauludest kokku ja lõi seega ühe luuletuse, nagu neid terves maailmas ainult kolm-neli on. Kalevipoeg on mitmesse võerasse keelde tõlgitud ja tema läbi on ka veike eesti rahvas suurtele haritud rahvastele tuttavaks saanud. Kalevipoja läbi on dr. Kreutzwaldi nimi suremataks saanud ja ta sugurahvas nimetab teda õigusega *L a u l u i s a k s*.⁴

Kommenteerides seega Fr. R. Kreutzwaldi eessõna eepose 1862. a. väljaandele, teeb A. Grenzstein ebaõige järelduse «Kalevipoja» saamisloost, nagu oleks see valminud ainult rahvalaulude alusel (vrd. Kreutzwald: «Eestlaste kuulsam ennemuistene jutt Kalevipojast astub siin, laiali pillatud jutu- ja laulusõna riismefest kokku korjatud ja uuesti jalule seatud, rahva ette...»). Ebaõige on ka A. Grenzsteini väide, et taolisi «luuletusi» «terves maailmas ainult kolm-neli on».

1890. a. ilmus Viljandis J. Kunderi «Eesti kirjandus koolile ja kodule. Esimene raamat: Eesti vanemad laulikud», mis oli pühendatud prof. J. Kölerile. Nagu autor ise märgib, on teos esimeseks eesti kirjanduse ajalooks. (Jätab arvestamata D. H. Jürgensoni oma.) Eeltõide selleks hakkas J. Kunder tegema juba 1882. a., avaldades «Meelejahutajas» oma töö tulemusi. J. Kunderi kirjanduslool on meie koolikirjanduse ja eriti kirjanduse ajaloo seisukohalt hindamatut väärtust.

II trüki ainus pealkiri «Eesti vanemad laulikud» (1898) iseloomustab üsnagi täpselt seda väikest raamatukest, kus leidub 19 rahvalaulu ja Kreutzwaldi, Jannseni, Koidula, Veske, Linnutaja, Kuhlbarši, Reinvaldi ning Malmi loomingust teatav valik. J. Kunder annab põgusa ülevaate ka rahvaluulest ning kõigi nimetatud autorite elust ning loomingust. Ühenduses Fr. R. Kreutzwaldiga peatutakse pikemalt ka «Kalevipojal». Arvestades raamatu iseärasusi (pearõhk on pandud lüürikale), ei analüüsi autor «Kalevipoega», vaid rõhutab ainult selle tähtsust meie kultuuri- loos, eriti aga rahvusliku liikumise perioodil. Sealsamas leidub ka Fr. R. Kreutzwaldi eessõna (1862) tõlgendus J. Kunderi poolt ja mõnede eepose koostamisega seoses olevate faktide mittemõistmine («Kalevipoeg» äratajana on õigesti nähtud):

⁴ A. Grenzstein, Eesti Lugemise-raamat I, Tartu 1887, lk. 62.

Uhendatud südametelle ei ole Pärnu kaugel ega Viru võeras. Sellel ühendatud isamaal laulis prii rahvas omast Kalevipojast ja tema võidukäikidest. Ning need Kalevipoja laulud pani Kreutzwald kokku, et nad orjapõlvest peasenuid eesti lapsi pidivad endisele ühenduselle ja omast orjapõlve unest ärkamisele ajama.⁵

Teiselt poolt rõhutab autor aga väga veenvalt eepose tähtsust:

See suur laul pidi tuimale rahvale ütleva: Mis sa magad, vaata, su endisel pinnal on Kalev kõndinud! Ärka, sa oled kuninglikust sugust! Selles laulus lehvib üks kitsendamata priius, ning lõbusa laulu läbi pidi ka meie praegune rahvas tundma õppima, mis see priius õieti on. Nii pia kui üks rahvas õigest priiusest, mis mitte metslooma hundi ehk karu priius ei ole, aru saab, on ta juba märka suure sammu haridusele astunud. Eesti rahva ärkamine priiuselle on üks tema suurematest sammudest, mis ta meie õntsa Kreutzwaldi virgutamise abil on astunud. Kreutzwald on oma Kalevipoja lauluga Eesti rahvuse isetundmisele põhja pannud.⁶

Kunderilt ilmus ka Eesti Kirjameeste Seltsi Toimetistes (nr. 73, 1885) «Õntsa Eesti lauliku Dr. Fr. R. Kreutzwaldi mälestusele pühendatud» «Kalevipoeg. Lugu Eesti muinaskangelasest». Peale Kreutzwaldi enda poolt koostatud eepose proosajutustust, mis ilmus «Maarahva Kasulises Kalendris» ja eraldi raamatuna, oli J. Kunderi «Kalevipoeg» esimeseks ulatuslikumaks katseks kogu eepose lähendamisel noorsoole. Eessõnas märgib J. Kunder:

Mis nüüd mind seda kuulust lugu eesseisvas kujus välja andma sundis, oli see, et meie rahvale, iseäranis noorele su'ule, üht raamatut kätte anda, kust ta lähedalt ja ülevaatlilikult sidumatas sõnas Kalevipojast võiks lugeda, ja et Kreutzwaldi töö mitme vaimusilma tarvis liiga suur ja pikk on.⁷

Ja edasi:

Selle raamatuga olen ma tahtnud üht võtmekest teha, millega Kalevipoja iluaidu uksi igamees võiks omale avada, sest need ei ole, iseäranis nooremale silmale igas kohas ja igakord mitte pärani lahti, näitavad paljalt pilude vahelt ennemuisteste päevade värvi ilu.⁸

Teos oli mõeldud siis «Kalevipojast» arusaamise hõlbustamiseks.

Üheksateistkümmes peatükis annab J. Kunder edasi olulisemaid küsimusi eeposest võrdlemisi ülevas stiilis pealkirjade all «Kuulus kosilane», «Kalevite laul ja eide röövimine», «Lindanisa pidu» jt.

J. Kunderi kui kriitiku sõnavõttud «Kalevipoja» kohta on pinnalised ja piirduvad peamiselt ainult eepose tähtsuse rõhutamisega. J. Kunderi «Kalevipoja» hinnangute ülistav laad, võiks

⁵ J. Kunder, Eesti kirjandus koolile ja kodule, Viljandi 1890, lk. 13.

⁶ Sealsamas.

⁷ J. Kunder, Kalevipoeg, Tartu 1885, lk. 7.

⁸ Sealsamas, lk. 7—8.

õelda, et isegi kaldumine romantikasse, on siiski õigustatud, sest oli vaja õhutada rahvuslikku uhkust, oli vaja rõhutada, et ka eestlased on võimelised looma püsivaid kultuuriväärtusi. Pedagoogilisest seisukohast oli J. Kunderi «Kalevipoeg» vajalik kui eepost populariseeriv ja selle mõistmisele lähendav väljaanne, mis äratas ühtlasi huvi teose terviku vastu. Eessõna järgi ongi see Kunderil olnud üheks peamiseks eesmärgiks, nagu see oli lühikokkuvõtte tegemisel ka Kreutzwaldil endal.

Ulatuslikumalt käsitleb «Kalevipoega» K. A. Hermann «Eesti kirjanduse ajaloo» (1898). Kuigi Kreutzwaldile on pühendatud üsna hulk lehekülgi (386—403), on Hermann käsitus eeposest siiski pealiskaudne, piirdudes peamiselt sisu ümberjutustamisega lugude kaupa. «Kalevipoja» kui kunstiteose käsitlemisele K. A. Hermann ei söanda asuda. Kõogu Hermann eklektilisel meetodil koostatud kirjandusloost torkab silma paljude arvamuste ja hinnangute tühisus, kohati koguni naiivsus. Märkides, et kaasaeagne kriitika andis eeposele laitva hinnangu Kreutzwaldi enese luulenduste pärast, teeb aga K. A. Hermann sellise kokkuvõtte:

Enese pääst ei ole Kreutzwald midagi võtnud. Selle järele on siis terve Kalevipoja lugulaul Eesti rahva suust võetud, on veri Eesti verest, liha Eesti lihast, luu Eesti luust. Tema tuum on Eesti rahva oma.⁹

19. sajandi eesti kirjanduslugudest on kahtlemata kõige tugevam Tõnu Sanderi «Eesti kirjanduse ajalugu» (1899; eessõna on kirjutatud Peterburis 1892). Varalahkunud andekat kirjanimest tuleb pidada esimeseks, kes käsitleb vaatluse alla võetud ilukirjanduslikke teoseid olulist tabavalt. Autor püüab teadlikult selgitada ka eepose mõistet ühenduses «Kalevipoja» käsitlusega.

Epos ehk lugulaul jutustab, nagu ta nimigi ütleb, lugusid, see on, kõneleb vanaist jumalatest, kangelastest ja nende tegudest.¹⁰

Autor jagab eeposed kahte liiki — «jumalate epos ja kangelaste epos», kusjuures ta lisab, et «esimene on oma sündimise poolest rahvaluule kõige vanem oks».¹¹ Kuigi edasises käsitluses ei suuda T. Sander täielikult selgeks teha eepose mõistet, selle olemust, püüdes seda teha ainult müütide ja mõningate eepiliste rahvalaulude kaudu (Loomise laul, Taara tamme laul jt.), tuleb tunnustavalt hinnata sedagi tööd.

«Kalevipoja» analüüsimise eel antakse mõnel real ka rahvaeepose iseloomustus:

Eeposes kujutab rahvas omale üleüldise pildi muistsest ajast: ajast, kus tema looduse vägede ja naabrirahvaste vasta võitluse väljale pidi astuma. Kuid siin segab rahvas, kes ju suur historia ega geografia tundja ei olnud, sündmused aja ja koha poolest sagedasti läbisegamini. Näiteks ilmuvad

⁹ K. A. Hermann, Eesti kirjanduse ajalugu, Tartu 1898, lk. 394.

¹⁰ T. Sander, Eesti kirjanduse ajalugu, Tartu 1899, lk. 13.

¹¹ Sealsamas.

Kalevipojas Uku ja Sarvik mõlemad ehk küll Sarvik alles ristiusu ajal rahvale tuttavaks sai, kuna Uku juba muistepõlve päevil rahva «üliljumal» oli.¹²

Tõnu Sanderi käsitus «Kalevipojast» on üsna laialdane ning põhjalik ja mitmeski küsimuses on see olnud aluseks hilisematele kirjanduslugudele. Kui varasemates trükkis ilmunud ja koolidele määratud käsitlustes domineeris ühepoolne hindamine (peamiselt rõhutati eepose tähtsust), siis püüab Sander «Kalevipoega» analüüsida kui kunstiteost, mis selgub ka käsitluse plaanist. Sisu ülevaate kõrval käsitletakse ka saamislugu, tegelasi, eeposes esi-nevaid vigu ja ilusamaid kohti.

Lähem vaatlus kinnitab, et T. Sanderi hinnangud «Kalevipoja» kohta on üsnagi teravad, ja seda täiesti õigustatult. Kalevipojal on terve rida hiidude omadusi, millest lähtudes märgitakse:

Ja nagu sellel alg-ajal inimese soo mõistus veel kaugele ei võinud edenenud olla, nii on ka Kalevipoja mõistus kaunis väike. Kõik oma suured tööd saadab ta oma määratu kehajõuga korda... Tema meel on lapselikult avalik, seal juures peaaegu rumal... Tema püüdmised on väga mitmesugused, kuid ühine, kindel siht puudub.¹³

Teiselt poolt tõstetakse esile Kalevipoja ausust, tema nõiduste põlgamist (välja arvatud võitluses Sarvikuga) jne. Sealsamas võrdleb autor Kalevipoega Heraklesega just saatuse seisukohalt.

Asjalikult hinnatakse ka Kalevipoja kaaslasti, kes «jäävad peategelase kõrval koguni tagasi». Eepose kaunimatest kohtadest tõstetakse esile eriti III lugu ja sõitu maailma otsa (XVI lugu).

T. Sanderi käsitluses on huvifav ka peatükk «Kalevipoja vead». Kuigi siin tundub mõnevõrra kaasaegse kriitika (Tischler, Kurrik) mõju, ei korda Sander neid, vaid annab kokkuvõttena avalikust kriitikast omapoolses süsteemis kolm põhilist puudust: 1) puuduvad «alguskirjad», «mille järel näha võiks, mis just rahva oma muistne mälestus, ehk mis Kreutzwaldi oma luuletus on»;¹⁴ 2) palju liigseid vahelugusid; 3) keelevead. Seega tõstab Sander õigesti esile eeposes esinevad põhilised puudused, mille üle on hiljem lõputult vaieldud ja hävitavatele otsustele jõutud. Kuigi T. Sanderile võime tänapäeva käsitluse seisukohalt ette heita pinnapealset käsitlust reas küsimustes (stiil jm.), tuleb aga kõigiti hinnata noore kirjandusteadlase püüdu anda eeposest asjalik ning igakülgne ülevaade. Autor ei jäta märkimata ka teose üldist tähtsust ning väärtust.

Selle vasta aga peame ometi lõppeks tunnistama. Ehk küll Kalevipojas vigasid leiame, on ta siiski meile kallis, sest ta on luu Eesti luust ja liha Eesti lihast. Ta on «Eesti rahva ausammas, Eesti rahvuse kandja ja kaitsja», sest et ta, nagu kõikidest tunnistustest selgub, kahtlemata Eesti rahva muiste mälestustest on kokku seatud.¹⁵

¹² T. Sander, Eesti kirjanduse ajalugu, lk. 18.

¹³ Sealsamas, lk. 24—25.

¹⁴ Sealsamas, lk. 29.

¹⁵ Sealsamas, lk. 30.

19. sajandi kirjanduslugude ja kooliõpikute seas on kahtlemata Tõnu Sanderi raamatul esikoht just oma objektiivsete hinnangute poolest. Siit järgneb, et 19. sajandil pandi tugev alus «Kalevipoja» käsitlemisele koolis. Selle perioodi traditsioone on arvestanud kõik järgnevad autorid 20. sajandil. Terviku parema mõistmise nimel on erinevad autorid Kreutzwaldiga eesotsas avaldanud eeposest mitmesuguseid ümberjutustusi, nii üksikutest peatükkidest kui ka eeposest tervikuna. Selliste ümberjutustuste peamiseks eesmärgiks oli muuta eepose käsitlemine huvitavamaks ja luuleteoste lugemisega mitteharjunule arusaadavamaks. Seesama küsimus on olnud aktuaalne tänapäevani, ja ikka kurdavad õpetajad, et raske on anda «Kalevipojast» elamuslikke tunde.

2.

20. sajandi esimesel kümnendil algas uus etapp «Kalevipoja» uurimises ja analüüsimises. Üsna varsti taheti eepost muuta propagandateoseks kodanluse mitmesugustele ringkondadele, eriti aga «Postimehele». Vahetult sajandi algul ei ole kooliõpikuis märgata seda võitlust, mida peeti siis «Kalevipoja» ümber. Koolis kasutati tol ajal C. R. Jakobsoni, T. Sanderi, J. Kunderi ja K. A. Hermannini raamatuid.

Põhilisemad muutused «Kalevipoja» käsitluses saavad aiguse Fr. Tuglase «Põrgu väravas» ilmumisega (1908), mis kajastab juba «Noor-Eesti» kriitika kaldumist estetistliku kirjandusteooria positsioonidele, mis ei jätnud mõju avaldamata ka eepose koolikäsitlemisele, alates M. Kampmannist. Poliitilises elus algas siis ka juba reaktsioon.

Koolidele määratud väljaannetest on 20. sajandi algul esimeheks P. Oru poolt 1904. a. avaldatud «Kalevipoeg. Lugulaul Eesti muinasajast. Lühendatud kujul nelja lisaga Eesti nooresoole». P. Oru väljaanne on «täielisest väljaandest umbes 2070 salmi [= värsirida] lühem».¹⁶ «Eeskõne» järgi «see väljaanne «nooresoole» on algustrüki järele lähendatud ja parandatud»,¹⁷ kusjuures parandused puudutavad eepose keelt. P. Org annab võrdlemisi ulatusliku ülevaate Fr. R. Kreutzwaldi elust ja sealsamas ka lühikesse hinnangu eepose tähtsusele. Autori arvates on «lugulaul «Kalevipoeg» Eesti rahva hingeelu uurimises esimene ja peahallikas» ja «meie esivanemate perekonna, seltskonna, riiklise ja õiguslise elu teaduse hallikas ja peegel, millesse vaadates meie ikka ennast tunneme».¹⁸ P. Oru armastusest eepose vastu räägib kõige selgemat keelt järgmine lõik:

¹⁶ Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg, Tallinn 1910 (P. Oru väljaanne, II trükk), lk. 11.

¹⁷ Sealsamas.

¹⁸ Sealsamas, lk. 3.

Meie lugulaul on täis tõsist ja õrna rahvaluulet (Linda ja vaenelaps), aga ka täis suurepäralist hirmusilusat teguluulet (Kalevipoeg ilmaotsa rändamas, Soomes ja Sarvikuga võitlemas). Isegi tõlkes suudab ta hinge sütitada; tal on jäädav väärtus ja ta teenib maailma kirjanduses enesele vististe ühe kõige esimese aukoha.¹⁹

P. Org hoidub teadlikult käsitlemast puudusi, mis esinevad eeposes, ja rõhutab peamiselt «Kalevipoja» tähtsust meie kultuuri loos, tuues viimase väite kinnituseks näiteid A. Schiefneri, F. J. Wiedemanni, G. Schultzi ja S. Elmgréni hinnangutest.

P. Oru poolt redigeeritud tekstis on märgitud need värvid, mis «on «lauluisa» otseteel selles kujus rahva suust saanud».²⁰ Käesoleva töö ülesandeks ei ole nende rahvaehtsate värsside võrdlev analüüs, mis seni on tegemata.

Eepose koolikäsitlemise arengu seisukohalt pakuvad suuremat huvi 68 leheküljel antud lisad, kus kesksemaks on «Sõnastik». Siin antakse selgitusi nii üksikute vähemtuntud sõnade ja mõistete kui ka eeposes esinevate kohtade kohta. Eepose käsitlemisel koolis oli sellisel sõnastikul kahtlemata suur väärtus, sest see abistas nii õpetajat kui ka õpilast teksti täpsemal mõistmisel. Kuigi mõningate seletuste õigsuse ja täpsuse üle võib vaielda, tuleb antud sõnastikku pidada väärtuslikuks.

Keeleliste iseärasuste selgitamisel märgitakse üsna õigesti, et «rahvas ei seo ennast keele asjus mitte kinni igaveste muutmata seaduste külge».²¹ Teiselt poolt on aga P. Org ekslikul arvamusel, et tolaeegse keele «pikendused ei ole sagedaste muud ühtegi kui soome keele sõnade vormid».²² Kümmeleleheküljel esitatakse tabelid, milles antakse eeposes esinev vorm, seejärel käesoleva sajandi alguse keelepruugi järgi olev vorm ja lõpuks juhatatakse kätte ka koht, kus antud sõna esineb. Tabelitesse on toodud üsnagi palju erinevaid sõnu, mis on jaotatud veel erinevate vormide järgi, kuid siiski on siin palju juhuslikkust ja mõtlematust.

IV lisas esitatakse «muusikaline etendus» — «Kalevipoja noor-iga, kahes järgus, laulude, rääkimiste ja näidetega».²³ Sellest hoolimata, et P. Oru «Kalevipoeg» oli koolides kasutusel pea-aegu kolmkümmend aastat, on raske uskuda, et seesugust «muusikalist etendust» kusagil koolis kunagi ka ette on kantud. Siin esitatakse Piirikivi ja soome ning eesti viise (rahvaviisid), mis on ühendusse viidud eepose tekstiga. «Rääkimiste» all esitatav materjal on aga liigselt venitatud ja haarab mõningatel juhtudel kuni sada värssi korraga.

Autori püüdeks sellise «etenduse» kirjutamisel on kahtlemata olnud tahe pakkuda metoodilist abivahendit eepose muutmisel ela-

¹⁹ Fr. R. Kreutzwald, Kalevipoeg (P. Oru väljaanne, II trükk), lk. 3—4.

²⁰ Sealsamas, lk. 11.

²¹ Sealsamas, lk. 286.

²² Sealsamas.

²³ Sealsamas, lk. 298—308.

muslikumaks, et õpilased paremini mõistaksid Kalevipoega, aga kogu näidendi ülesehitus on kunstlik ega suuda seetõttu lugejaid vaatajaid kaasa tõmmata.

Hoolimata puudustest on P. Oru «Kalevipoeg» siiski samm edasi eepose koolikäsitluses. Kogu seda ulatuslikku tööd tuleb hinnata esmajoones kui siirast püüet teha eepos õppivale noorsoole mõistetavamaks ja elamuslikumaks.

20. sajandi algul ilmub C. R. Jakobsoni lugemiku järglasena M. K a m p m a n n i «Kooli Lugemisraamat», mille II osa (1907) peatükis «Eesti kirjanduse põllult» on ülevaatlik kirjutis Fr. R. Kreutzwaldist. Siin puudutatakse paari lausega ka «Kalevipoega», peamiselt selle saamisloo ja tähtsuse seisukohalt, C. R. Jakobsoni ja J. Kunderi stiilis. «Kalevipojast» on aga avaldatud ainult mõningaid mõttesalme ja III loost «Kalevite võidulaul».

Alates M. Kampmannist võime rääkida juba jagunemisest «Kalevipoja» koolikäsitluses — algkool ja keskkool. Kuigi «Eesti kirjandusloo peajooned» autori järgi ei olnud otseselt koolidele määratud, kujunesid need vajalikeks teosteks kirjandusloo käsitlemisel nii õpetajatele kui ka õpilastele, eriti 1920-ndail aastail. Ei tohi ka unustada, et eesti koolides kuni 1917. aastani oli õppekeeleks vene keel. Kuidas käsitleti selle perioodi gümnaasiumis eesti kirjandust, on võrdlemisi raskesti vastatav küsimus, kuid mingisuguse pildi saame sellest V. Grünthal-Ridala teosest «Eesti kirjanduse ajalugu koolidele», kust võib lugeda:

Käes olev Eesti kirjanduse ajalugu on nende 8 aasta saadus, mis Eesti Tütarlaste Gümnaasiumis olen pidanud Eesti kirjandust õpetama.²⁴

M. K a m p m a n n i «Eesti kirjandusloo peajooned» on kasvanud välja aga hoopis teisest keskkonnast. Raamatu saamisloost ja ülesannetest märgib autor eessõnas:

Käesoiev kirjanduselugu, mis aastate jooksul Tartus «Vanemuise» kursusetel peetud ettelugemistest välja kasvanud, on kõige pealt Eesti perekondadele ja õppivale nooresoole pühendatud.²⁵

M. Kampmanni kirjanduslugudele on aegade jooksul saanud osaks populaarsus, mis on tingitud nii materjali ulatuslikkusest ja üsnagi detailsest käsitlusest kui ka võrdlemisi heast metoodilisest suunitlusest.

M. Kampmann käsitleb «Kalevipoega» «Peajoonte» I osas rahvaluulega vahetus seoses. Sellisest paigutusest on autor hiljem aga täiesti õigustatult loobunud ja «Peajoonte» II osa kolmandas trükis (1933) on «Kalevipoeg» liidetud Kreutzwaldi elu ning loomingu vaatluse juurde, kusjuures 1912. a. esitatud analüüs erineb minimaalselt 1933. a. avaldatud analüüsist. «Kalevipoja» analüüsimisele asudes märgib M. Kampmann:

²⁴ V. R i d a l a, Eesti kirjanduse ajalugu koolidele I, Tartu 1924, lk. 4.

²⁵ M. K a m p m a n n, Eesti kirjandusloo peajooned [edaspidi lühendatult: M. Kampmann] I, Tallinn 1912, lk. 3

«Meie «Kalevipoeg», nagu teda ilukirjanduses praegu tunneme, ei ole välise kuju poolest mitte täiesti rahvaluule, vaid Kalevipoja laulik on hulga aineid rahvaliselt vanadesse regivärsidesse ümber luuletanud ja neile uue kuju andnud.»²⁶

Lähtudes seega «Kalevipojast» kui konkreetse autori loominguks, käsitleb M. Kampmann eepost enam-vähem sama plaani järgi, mis oli T. Sanderilgi. Ka analüüsis on nende kahe autori vahel mitmeid kokkulangemisi. M. Kampmannil aga tulevad ilmsiks mõned uuemad seisukohad «Kalevipoja» kohta, peamiselt nooreestlaste hinnangutest.

Eepose analüüsi eel annab M. Kampmann võrdlemisi hea ümberjutustuse sisust, ühendades ühise nimetaja alla erinevaid lugusid (näit.: «Kalevipoja rahuline tegevus. VIII—IX lugu»; «Kalevipoja võitlused. X—XV lugu» jt.). Eepose käsitlemisele asudes seisid M. Kampmanni ees samad raskused, mida tundsid ka 19. sajandi õpikute autorid — kuidas lähendada õpilastele eepost tervikuna. Juba Kreutzwald ise püüdis siin abistada ümberjutustusega, millest võtsid eeskuju järgnevad kirjamehed. Terviku parema mõistmise nimel avaldas ka M. Kampmann oma ümberjutustuse, mis oma lühiduse ja ladususe poolest kuulub parimate seda laadi tööde hulka ja mis on leidnud kasutamist ka hilisemate autorite poolt.²⁷ Teiselt poolt on aga peetud M. Kampmanni ümberjutustust ««Kalevipoja» sisu moonutamiseks ja võltsimiseks».²⁸ Viimases artiklis unustatakse aga, et M. Kampmann on lähtunud «Kalevipojast» ümberjutustuse puhul kui kunstiteosest, ja samuti on unustatud, et ümberjutustuses ei anta vaatluse all oleva teose kohta omapoolseid kommentaare. Vastasel korral ei oleks meil tegemist enam ümberjutustusega. Artiklis vihjatakse ka sellele, et M. Kampmann vaikis teadlikult maha Kalevipoja laudade toomise Peipsi tagant, kuid lõigus «Kalevipoja võitlused» loeme Kreutzwaldi sõnastuses: «Kalevipoeg ise käib Pihk-vast seljaga laudu toomas...»²⁹

Eepose sündmustiku ümberjutustusele eelneb M. Kampmannil üsna põhjalik ««Kalevipoja» eepose kokkuseadmise lugu», milles on juttu ka Kalevi nimest, alates H. Stahli «Leyen-Spiegelist»; rahvalikest Kalevipoja juttudest ja Faehlmanni ning Kreutzwaldi osast teose valmimisel. Samas märgitakse, et «umbes 11 000 rida on Kreutzwald rahvalaulu jäljendanud ja muinasjuttude osa Kalevipojast ümber jutustanud regivärsi mõõdus».³⁰ M. Kampmann juhib õigesti tähelepanu ka sellele, et rahva Kalevipoeg oli tunduvalt erineva karakteriga, kui teda kohtame eeposes. Kõige sellega seoses tõstetakse autori poolt esile küsi-

²⁶ M. K a m p m a n n I, lk. 59—60.

²⁷ K. T a e v, Kirjanduslooline lugemik VII klassile, Tallinn 1948.

²⁸ E. S ö g e l, Võitlus «Kalevipoja» ümber. Nõukogude Kool, 1951, nr. 2.

²⁹ M. K a m p m a n n II, Tartu 1933, lk. 48. (Sõrendus minu. A. J.)

³⁰ Sealsamas, lk. 46.

mus — kuidas nimetada siis sellist teost? (1933. a. autor seda ei korda).

Aga kui Kreutzwald Kalevipoja kokkuseadmisel nõnda vabalt talitas, kas see töö siis veel rahvaluule ja rahvaeepos on? Rahvaluule on ta sisuliselt küll, sest peasündmused on rahvasuust saadud. Ja teised osad, mis laulik rahvalaulu järel aimates juure on lisanud, pole ta mitte omast peast võtnud, vaid nad on korjatud riismetest eietatud jutulõng.³¹

Antud küsimuse kokkuvõttes märgib M. Kampmann:

Esteetilise üksuse puuduse pärast tuleb «Kalevipoega» agglutineerivate eeposte ehk kokkuliidetud lugulaulude hulka lugeda.³²

Tuginedes sellisele väitele järeldab M. Kampmann:

Meie võime «Kalevipojast», iseäranis VIII laulust peale hakates, hulga lugusid välja jätta, teda tähtsalt lühendada, kuid sellega ei sega meie kuidagi jutustuse käiki, vaid ümberpöörduvalt, jutustus võib selle läbi ülevaatlikumaks minna.³³

Arvestades seda, et «Kalevipoeg» koosneb põhiliselt üksikepisoodidest, võib loomulikult kõne alla tulla mõningate lõikude väljajätmine, kuid milliste? Seegi küsimus on erinevatel aegadel korduvalt seisnud päevakorras, rahuldavat lahendust saamata. M. Kampmanni poolt esitatud «tarbetuid vahetükke», mis põhiliselt ühtivad T. Sanderi poolt esitatutega, ei saa siiski lihtsalt eeposest välja visata. «Suure tamme» eemaldamine IV, V ja VI loost ei muuda nimetatud lood mitte ainult luulevaesteks, vaid sel juhul kannataks ka nende emotsionaalsus. Samasugune küsimus on teistegi «vahetükkidega», sest kõik nad aitavad luua omal kohal teatud nähtusest või sündmusest konkreetsemat pilti.

«Kalevipoja» ilust rääkides tõstab M. Kampmann esile juba traditsioonilised lood ema otsimisest, sõidust maailma otsa, Saarepiiga laulu, Kalevipoja kündmisest jne., millele lisab veel kõnekujundite ja mõttesalmide rohkuse.

Kalevipoja iseloomustamisel rõhutatakse kangelase ausameelust, rahuarmastust, inimlikkust, tänulikkust, tööarmastust jne. Ühenduses rahvaluulelise materjaliga märgib autor, et «seiklejast hiiglasest on Faehlmanni ja Kreutzwaldi ümberkujunduses saanud vabadus- ja rahvaõnne-idee kandja».³⁴ Teiselt poolt tuuakse puudustena esile Kalevipoja kasin mõistus, «lapse oid ja aru», liigne magamine, sageli eesmärgita töötamine, saatuse domineerimine, tarbetud kordused jne. Kokkuvõttena siin märgib autor:

Negatiivseist karakterijoonist hoolimata on Kalevipoeg ikka veel jäänud heerose au vääriliseks, sest et ta tegi oma eksimused jälle heaks, säilitas alalise vabaduse, au ja kuninga nime.³⁵

³¹ M. K a m p m a n n I, lk. 67.

³² Sealsamas, lk. 79; vt. ka M. Kampmann II, lk. 52.

³³ M. K a m p m a n n I, lk. 79; II, lk. 52.

³⁴ M. K a m p m a n n II, lk. 47.

³⁵ Sealsamas, lk. 53. (Minu sõrendus. A. J.)

Eepose keele hindamisel tugineb M. Kampmann täielikult J. Aaviku eitavatele seisukohtadele. Ideestiku käsitlusel tõstetakse esile esmajoones saatuse idee, «mis määrab eepose üldkarakterit»,³⁶ kuigi autor ei eita eepost läbivat vabaduse ideed. Edasi rõhutatakse kättemaksu, võitluse ja isa pärandi jagamatuse ning emaarmastuse põhimõtete tähtsat osa.

Oma käsitluse «Kalevipojast» võtab M. Kampmann kokku järgmiselt:

Kuigi Kalevipoeg pole rahvaeepos, siiski on ta rahvusliku eeposena saanud eestlastele rahvusmõtte kandjaks ja kaitsjaks. Ta õhutas meie armastust kodumaa, emakeele ja esivanemate vaimu vastu ja tunnistas, et eesti rahva keskel leidub kindlat iseloomu, algupärast kommet ja mõtteviisi, et eestlastel on loomulik hariduse alus, mida pole tarvis laenata võõrsilt. Kalevipoeg esineb võõraile rahvaile eesti rahva ausambana, sest ta on teos, mis Eesti nime tegi üle haritud maailma tuttavaks, mida tõlgiti mitmesse võõrasse keelde.³⁷

Kuigi me tänapäeval hindame ja analüüsime «Kalevipoega» suhteliselt põhjalikumalt ning mitmekülgsemalt, ei saa märkimata jätta M. Kampmanni töö tähtsust eepose uurimise ajaloos. Autori hea metoodiline käsitlus ja küllaltki objektiivsed hinnangud on leidnud arvestamist tänapäevani.

Käesoleva sajandi teise kümnendi koolidele määratud kirjanodusõpikuist tuleb märkida G. Suitsu koostatud «Eesti lugemise- raamatut» (I, 1916; II, 1919), mis oli küll peamiselt soomlastele määratud. Autor esitab siin mõningaid katkendeid «Kalevipojast» («Soovituseks» ja näiteid III ning XX loost), millele eelneb antoloogiale vastav ülevaade Fr. R. Kreutzwaldi elust. G. Suitsu poolt siin antud hinnang «Kalevipojale» väärib märkimist just sellepärast, et see on olnud aluseks hilisematele koolikäsitlustele eeposest. Seda nägime ka M. Kampmanni kokkuvõttes eepose käsitlusest (vt. Kampmann II, 1933).

On palju selle üle vaieldud, kas Kalevipoega Eesti rahva-eeposeks tuleb pidada või mitte. Nende ridade kirjutaja on tunnussõna esitanud: mitte Eesti rahvaeepos, vaid Eesti rahvuslik eepos, milles Kreutzwald Eesti vanavara aineid oma isiku ja ajajärgu kohaselt on käsitlenud, rahvalikkudest ja isiklikkudest murdosadest kokku liidetud suurteos, mis Eesti rahvusliku teadvuse kasvamisele on tuge annud.³⁸

Kodanliku diktatuuri perioodil ilmub ka rida metoodilisi kirjutisi, kus antakse mõningaid näpunäiteid teose käsitlemiseks koolis. Omapärasemaks soovitusena on kahtlemata N. Andre-

³⁶ M. Kampmann II, lk. 50.

³⁷ Sealsamas, lk. 56.

³⁸ G. Suits, Eesli lugemiseramat I, Helsingi 1916, lk. 89. G. Suits on jäänud ka hilisemal ajal põhiliselt samale nappide sõnadega väljendatud arvamusele, lisamata midagi täpsustavat ja uut «Kalevipoja» uurimises (vt. G. Suits, Eesti kirjanduslugu I, Lund. 1953).

seni «Kalevipoeg» ja müüdid koolis»³⁹. Märkides, et ühelt poolt on säilinud sügav austus «sellele ärkamisaja suurteokselle», kuid teiselt poolt soovib autor «loobuda «Kalevipojast» kui rahvuslikust kuldvasikast ja rehkendada temaga ainult kui teatava ajaloolise teguriga», klassis käsitlemiseks on ta aga igav. Andreseni järgi ei tohtivat unustada ka neid «kirjanduslikke väärtusi, mis paistavad puuduste tagant». Millised saavad aga olla siin need väärtused, kui «Kalevipoja» käsitus on väga igav? Autorile on pealegi ükskõik, millal eepost analüüsida, kas koos rahvaluulega või Kreutzwaldi muu loominguga. N. Andresen soovib piirduda ainult lühikese kokkuvõttega, kusjuures loetagu «üksikuid tüübilisi ja ilusamaid kohti». Sellistest soovitustest ei olnud tegelikele õpetajatele praktilist abi.

Eepose käsitlese seisukohalt koolis on huvitav vaadelda Võru seminari õpetaja M. Tapferi käsitlust algkooli V klassis.⁴⁰ Töö «Kalevipojaga» toimus siin P. Oru väljaande järgi ja põhiliselt vestlusmeetodil. Antud materjalist ei selgu, mitme tunni vältel autor eepost klassis käsitles, kuid antud käsitlese järgi otsustades loeti ja analüüsiti peaaegu kogu eepos klassis läbi. Koduseks ülesandeks on antud enamasti õppida jutustama klassis loetud katkendeid ja otsida arusaamatuid sõnu ning mõisteid vastavast lõigust, mida siis selgitati P. Oru sõnastiku ja M. Eiseni «Eesti mütoloogia» alusel. Keeleküsimuste alal peatatakse ainult üksikutel rahvaluulega sarnastel vormidel (osastava lõpp *-da*, *i*-minevik, *maie*-vorm jt.). Samas on esitatud ka näiteid õpilaste kirjalikest töödest nii klassis kui ka kodus sellistel teemadel, nagu «Linda ja Salmes», «Kalevipoeg kündmas», «Tänaseida toimetusi ära viska homse varna», «Olevipoeg» jt. Õpilaste kirjandid on lühikesed ja jutustavad paari lausega sisu vastavalt teemale (tuleb arvestada ka seda, et tegemist on siin V õppeaastaga, kus õpilaste võimed ei ulatunud veel arutleva kirjandini). Kogu analüüsi ulatus ja sügavus selgub aga eepose saamisloo ja koostamise põhjuste esitamisest. Kuigi eepose analüüsijateks on seekord olnud võrdlemisi noored õpilased, ei saa kuidagi lugeda õigeiks neid naiivseid põhjusi, mida autor loetleb ja näeb «Kalevipoja» koostamisel.

Muistsed mälestused Kalevist sundisid lauluisa loomistööle; Vaimud ei ole kalmudes rahu leidnud, neid vaigistada tahab lauluisa lauluga; Unes käsatakse töötada; Salajane usk sosistab sõnu; Lepa lein ja kase kurbus ei tohi kurtma jääda puudesse jne.⁴¹

Keskkoolidele ilmus 1922. a. M. Salaku «Kalevipoeg ja Kalevala», mida on kasutanud ka M. Tapfer, eriti kokkuvõtte tegemisel. Eessõnas märgib autor, et antud brošüüri «siht on

³⁹ Kasvatus, 1920, nr. 23/24, lk. 630.

⁴⁰ Vt. Teel töökoolile, Võru Õpetajate Seminari aastaraamat II, Võru 1925, lk. 79—87.

⁴¹ Sealsamas, lk. 81—82.

esijoones olla abinõuks õpilasile «Kalevipoja» õppimisel». Kui M. Tapferi käsitus mõningal määral abistas õpetajaid eepose analüüsi teostamisel, siis M. Salaku brošüür, mis oli autori järgi määratud «õppeabinõuks» õpilastele, raskendas tunduvalt paljude õpetajate tööd. Autor rõhutab siin liigselt «Kalevala» osatähtsust «Kalevipoja» koostamisel ja ka seda, et Lönrot oleval olnud oma võimete poolest õnneks teistsugune mees kui Kreuzwald. Tahtlikult või mitte, kuid siin unustatakse peamine — materjal, mille alusel üks või teine oma eepose koostas, ja kummagi autori töö eesmärk. Üsnagi ulatuslik käsitus (44 lehekülge) on tegelikult aga olevate ja ka olematute vigade loetelu. «Kalevipojas» puuduvat tegevus, Kalevipoeg tegutsevat «ebamäärases valguses ja ümbruses», ennustuslik lõpp oleval sellisele teosele «ülekohtune» ja suur viga, sest eepos ei väärivat seda sellisel kujul. Ja üldse:

«Kalevipoeg» ei ole sellepärast kunstilisest küljest vaadatuna üldse väga suure väärtusega ega tähendusega. Sellepärast ei ole ta ka meie kirjandusse kuigi sügavaid jälgi jätnud.⁴²

Mõttetu on siin loetleda kõiki vigu, mida autor eeposest leiab, alates alliteratsiooni- ja assonantsialastest puudustest kuni puudusteni sisus. «Kalevipoja» ilust rääkides rõhutatakse kohe, et «Kalevala» on kaunim, kuid ka «Kalevipojas» oleval mõningad ilusamad kohad (jahilugu, vendade lahkumine, sõit maailma otsa jt.). Kõige selle juures tõstab autor aga esile üsnagi olulise küsimuse, mida me varasematel autoritel ei leia, nimelt «Kalevipoja» inimlikkuse. Teosel oleval ainult ühiskondlik tähtsus.

Eriti tuleb nimetada «Kalevipoja» inimsust. Puudub täiesti «Nibelungenlied'i» verejanuline tasumisvaim ning metsik ümberkäimine köidetud vaenlasega, nagu see saksa eeposes ja ka greeklaste «Iliases» ette tuleb.⁴³

Kõigi nende metoodiliste artiklite (eriti aga N. Andreseni ja M. Salaku) kohta võime öelda, et praktilist abi õpetajatele oli neis vähe. Siin ei leidu kasutatud metoodiliste võtete üldistamist, vaid korratakse (ja sedagi isikliku arvamusega) avalikku kriitikat, mille järgi oleval parem unustada see anekdootlik nähtus meie kirjanduses (vrd. Tuglas, Kriitika I, lk. 118).

Tegelikust koolitööst on välja kasvanud ka V. Grünthal-Ridala «Eesti kirjanduse ajalugu koolidele» (1922), milles käsitletakse peaaegu kõiki eesti keeles kirjutatud autoreid, samuti neid, kes kirjutasid eestlastest saksa keeles. Väga paljude autorite puhul (Winkler, Oldekop, Roth jt.) esitatakse ainult mõningad faktilised andmed elust ja loomingust, mis kõik aga koormas tarbetult õpilasi.

Ulatuslikumalt ja detailsemalt käsitleb V. Ridala «Kalevi-

⁴² M. Salak, Kalevipoeg ja Kalevala, Tallinn 1922, lk. 40.

⁴³ Sealsamas, lk. 38.

poega» vahetus järgnevuses rahvaluulele. «Kalevipojaga» oli V. Ridala tegelnud juba varem ja avaldanud eepose proosajutustuse (1921).⁴⁴ Nende tähelepanekute põhjal, mida autor õpetajana oli teinud «Kalevipoega» õpetades, järeldatakse õigesti, et eepose käsitlemisel tuleb tähelepanu «peaasjus sisulise poole päälle pöörda». See on ka loomulik, sest õpilased ei suuda iseseisvalt mitmeidki probleeme lahendada, kui käsitusel on värsivormiline teos. Tunduvalt raskem on see aga «Kalevipoja» puhul, kus rahvaluulele omased kunstilised võtted (parallelism, arhailised keelendid jm.) tunduvalt segavad õpilasi ühe või teise küsimuse täielikul mõistmisel. Sõltuvalt sellest on õige ka V. Ridala järgmine väide, vaatamata selle omapärasele sõnastusele:

Järgneva esituse kirjutaja on arvanud, et Kalevipoja väärtuste omandamine kohase proosa esituse kaudu veelgi hõlpsamaks tehakse kui lugulaulu ennast lugedes, vähemast koolides, kus stiililised ebatasasused ja pikakesisus õpilased kergesti ära võib väsitada.⁴⁵

V. Ridala teos on J. Kunderi proosajutustusest tunduvalt tihedam, ühtlasem ja ka täpsem, võrreldes Fr. R. Kreutzwaldi eeposega. Lühikeses «esikõnes», milles autor põhjendab oma proosajutustuse väljaandmist, peatutakse ka eepose tähtsuse hindamisel. Sama hinnangut kordab V. Ridala ka oma kirjanduse ajaloos.

Ja kõigest keeelistest, stiililistest ja muulaadilistest ebatasasustest ja puudustest hoolimata on Kalevipoeg ikkagi meie kirjanduse suurteos. Ta on nagu varaait, mis sisaldab kõige erilaadilisemaid rahvaluule aineid suures paljuses ja kirjavas mitmekesisuses.

Kalevipoeg on teiste sõnadega meie rahvaluule ainete kõige suurem koonduis, mis senni olemas on.⁴⁶

Tuginedes sellisele üsna kõrgele hinnangule ootad V. Ridala kirjandusloos «Kalevipoja» kohta paratamatult täisväärtuslikku ja igakülgset analüüsi. Kuid tegelikult valmistab see pettumuse, eriti õpetajatele, sest autor analüüsib eepost J. Aaviku ja Fr. Tuglase vaimus. Neid õigeid mõtteid, mida leidsime proosajutustuse eessõnas, on V. Ridala kõige vähem arvestanud. Üldse näib, et V. Ridalale on omane tegelda koolis võimalikult kõige, mida teatakse antud küsimuse kohta. See ei avaldu mitte ainult käsitusel all olnud autorite nimistus, vaid ka «Kalevipoja» käsitusel. Sageli esineb seejuures õpilaste seisukohalt tarbetut, ebaolulist ja vähem tähtsat. Nii peatutakse üksikasjaliselt ka Kalevi nime ja «Kalevipoja» koostamise juures (kogu käsitusel 19 leheküljest on sellele pühendatud 11 lehekülge). Kahtlemata on V. Ridala käsitusel «Kalevipoja» uurimise ja kriitika seisukohalt oma väärtus, mis avaldub esmajoones rikkalikus faktilises materjalis.

⁴⁴ V. Ridala, Kalevipoeg, Tallinn 1921.

⁴⁵ Sealsamas, lk. 5.

⁴⁶ Sealsamas.

Vihjates korduvalt U. Karttunen'i uurimusele «Kalevipoegin kokoonpano» ja teistele sõnavõtudele «Kalevipojast», pühendab V. Ridala palju ruumi vigade loetlemisele. Eepos on «puuduline rütmika ja üleüldse värsitehnika poolest», «värssidest otsime asjata rahvalaulude helevust, mõtte värskest», muinasjuttude värsistamine on eeposes muutunud «lihtsaks kivikuivaks asjade ja sündmuste refereerimiseks», ««Kalevipojas» on palju surnuid kohti», «stiili puuduse all kannatab Kalevipoeg kõige enam», Kreutzwald ei olevat suutnud materjali omandada jne. Eepose keel «on vigane, silumata, karedapoolne, sagedasti kistud, valesti mõistetud ehk moonutatud. Ta on vähe rahvapärane, vähe loomuline, ta on kunstlik ja kangesti konstrueeritud nagu teoski, mida ta on tõlgitsema pandud.»⁴⁷ V. Ridala vaatleb «Kalevipoega» lugude kaupa, juhtides tähelepanu neis esinevatele rahvaluule ainetele, mida tuleb antud käsitluse positiivse omadusena esile tõsta. V. Ridala ei vaatle aga oma ulatuslikus käsitluses peaaegu üldse eepose ühiskondlikku tähtsust.

Kodanliku diktatuuri perioodil ilmub palju mitmesuguseid lugemikke, kus avaldatakse ka «Kalevipoega» nii proosas, värsis kui ka proosas ja värsis segamini. Võrdlemisi õnnestunud proosajutustus ilmub A. J. Mölleri lugemikus «Eesti kirjandus muukeelsele keskkoolidele» I (Tartu 1930); proosas ja värsis läbisegi K. Mihkla «Kirjandusloolises valimikus» (Tartu 1939); ulatuslikud katkendid värsis August Rauda «Kirjandusloolises lugemikus» jm.

A. Rauda esituses väärib tähelepanu see, et autor annab katkendite eel kümneleheküljelise ümberjutustuse proosas. Lühidas iseloomustuses «Kalevipoja» kohta tõstab autor eriti esile, et eepose autoriks ei ole rahvas, vaid Kreutzwald, kes kasutas ära kõige erinevamaid rahvaluulelisi materjale ja sai «mingi rahvusliku mosaiikteose».⁴⁸ A. Raud vaatleb «Kalevipoega» kui ilukirjanduslikku teost, milles on nii puudusi kui ka palju «luulelisi väärtusi». Katkendeid esitab A. Raud kokku üheksast loost (I, III, IV, VI, IX, XI, XIV, XVI, XX), kusjuures iga katkend kannab iseloomustavat pealkirja — «Kalev ja Linda», «Linda vargus», «Saarepiiga lugu» jne. Arvestades seda, et lugemikus on antud ka kogu eepose proosajutustus, ei ole erilist põhjust vastu vaielda katkendite valikule ja ulatusele (IV lugu tervikuna, teistest lugu-dest 340—900-värsilisi katkendeid), mis iseloomustavad kangelase tähtsamaid tegusid ja on sõlmpunktideks kogu «Kalevipojas».

1930. a. ilmus M. Nurmiku toimetusel «Kalevipoeg. Eesti kangelaseepos. Parandatud ja illustreeritud väljaanne koolidele», mis oli mõeldud õpperaamatuks eeskätt algkooli VI klassile ja sisaldas «ainult 9900 rida».⁴⁹ Seega on Fr. R. Kreutzwaldi

⁴⁷ V. Ridala, Eesti kirjanduse ajalugu koolidele I, Tartu 1924, lk. 85.

⁴⁸ A. Raud, Kirjanduslooline lugemik IV, Tartu 1925, lk. 210.

⁴⁹ M. Nurmik, Kalevipoeg, Tallinn 1930, lk. 7.

«Kalevipojast» järele jäänud väga vähe ja kogu teost tuleb pidada M. Nurmiku tööks Kreutzwaldi ainetel. Siin pole siiski enam midagi tegemist Kreutzwaldi «Kalevipojaga», vaid Nurmiku omaga ja tuleb hinnata ka selliselt. Koolis kasutamiseks on see siiski täiesti kõlbmatu. Autor on «püüdnud» «ammendada vanast «Kalevipojast» kõik kooskõlaline, väärtuslik ja kunstipärane, kõrvaldades sobimatud, ebasuhtelised, teose ühtlust ja maitsmist rikkuvad osad». ⁵⁰ Välja on jäetud «10. lugu peaaegu tervelt, suur osa 12. loost ja täielikult 13., 14. ja 15. lugu». ⁵¹ Mitmesuguste kombinatsioonidega on siiski säilitatud 20-looline jaotus; lood on jaotatud erinevatesse peatükkidesse, arvult 72. Põhjalikult on parandatud ka teose keelt ning värsistruktuuri. Nagu selgub ees sõnast, on M. Nurmikul olnud peamiseks eesmärgiks «Kalevipoja» lähendamine «Kalevalale» kunstilisest küljest, sest «Kalevipoeg» kippuvat «otse uinutama oma igavate ja sündmuskehvade mõttekorrutuste ning parallelismide kuhjamisega». ⁵²

Kui «Kalevipoeg» nüüd uues väljaandes oma hõimucepose «Kalevala» värsikõlavusele ja sisutihedusele siiski mõnevõrra lähemale on jõudnud ning seetõttu jälle loetavaks saanud, siis ei ole selle väljaande tegijal ta aastate vaev mitte asjata olnud. ⁵³

Jätame siinkohal kõrvale sellise eepose teksti lähema analüüsi ja piirdume ainult raamatus leiduvate mitmesuguste lisadega. Väljaandja püüdeks on olnud siingi teose käsitlust muuta elamuslikumaks. Nii on M. Nurmiku poolt avaldatud J. Parijõe romantilise kallakuga, kuid väga elamuslik kirjutis «Virulaulik», milles jutustatakse Kreutzwaldist, kes juba vanas eas on taas Rakveres ja jalutab nüüd oma kasvukohas, meenutades mängu Vallimäel jne. J. Parijõgi annab ka legendaarse vande kirjelduse. Jutustus sisaldab siiski mõningaid faktilisi vigu. See jutustus on leidnud ka hiljem kooliõpikuis kasutamist. ⁵⁴

Lisana on avaldatud ka dr. Martti Haavio lastepärane romantilise kallakuga «Kalev ja Kalevipoeg». Autor jutustab siin Fr. R. Kreutzwaldi elust, tema õppimisest, Toa-Jakobist jne. Seoses «Kalevipojaga» jutustatakse Fr. R. Faehlmanni tööst ning Kreutzwaldist, kes pärast sõbra surma koostas eepose. Lihtsalt ning veenvalt kirjeldab M. Haavio, millest on tingitud puudused «Kalevipojas», kus on nii «pärlid kui ka — telliskivitükke». ⁵⁵ Peamise vigade põhjusena näeb aga autor Kreutzwaldi vähest oskust olulise ja ebaolulise eraldamisel. Kokkuvõttes tõstab autor õigesti esile «Kalevipoja» tähtsuse nii 19. sajandi sündmuste ahelas kui ka kaasajal ja tema koha meie kultuuriloos:

⁵⁰ M. Nurmik, Kalevipoeg, lk. 7.

⁵¹ Sealsamas.

⁵² Sealsamas, lk. 6.

⁵³ Sealsamas, lk. 10.

⁵⁴ Vt. A. Selmet, Emakeele lugemik VI klassile, Tallinn 1946.

⁵⁵ M. Nurmik, Kalevipoeg, lk. 25.

Eesti kunstluule algab õieti alles «Kalevipojast». Eesti rikkaliku rahvaluule aarded hakkasid kogunema varaaitudesse alles «Kalevipoja» äratuse mõjul...⁵⁶

M. Nurmiku «Kalevipoja» lisana on avaldatud ka G. Suitsu Kreutzwaldi mälestusele pühendatud luuletus «Üks ennemuistene jutt».

Rohkem tähelepanu väärib ulatuslik «Sõna- ja asjaseletusi», milles lugude kaupa antakse mitmesuguste raskemate sõnade ja mõistete seletusi, esemete tutvustamisel kasutatakse ideograafilist meetodit, antakse jooniseid. Ei ole kahtlust, et sellest sõnastikust oli õpilastele palju kasu. Ka praegu vajame ulatuslikult kommenteeritud «Kalevipoja» väljaannet. Tuleks tõsiselt arvestada, kas mitte ka meie koolidele avaldada umbes selline väljaanne eeposest (muidugi mitte M. Nurmiku vigase ja eksitava tekstiga), kus leiduks rohkesti illustratiivset materjali esemetest ja muust taolisest ning oleks selgitatud ka vähemtuntud sõnu ning mõisteid.

M. Nurmiku poolt esitatud sõnastikus leidub ka mitmesuguseid ülesandeid õpilastele, millede enamiku praktilises väärtuses tuleb aga tõsiselt kahelda. Nii kästakse moodustada ka mitmesuguseid vanema (nn. muinas-) keele vorme. Kuigi mõningal määral on selgitatud rahvaluule keele iseärasusi, ei osutu see piisavaks sellistele ülesannetele, sest õpilastel on antud momendil käes moderniseeritud «Kalevipoeg», mille põhjal aga seesuguste ülesannete lahendamine on peaaegu võimatu.

Omalt kohalt on samas avaldatud M. J. Eiseni «Kalevipoja kinnismuistised» koos vastava levikukaardiga.

Kodanliku diktatuuri perioodil tuleb kirjanduslugude autoritest märkida veel K. Mihklat, kelle «Eesti kirjanduse ülevaade» oli samuti koolides kasutusel. Nimetatud teose I osas (1932) analüüsitakse «Kalevipoega» Fr. R. Kreutzwaldi teosena. K. Mihkla analüüs on üsna põhjalik; käsitlesele tulevad saamisluu, ainek, kompositsioon, ideestik, tegelased, keel, värsiehitus, stiil ja teose väärtus. Lühendatud kujul leiame selle käsitlese ka sama autori «Kirjandusloolises valimikus» (1939). K. Mihkla on oma käsitlese puhul kasutanud nii M. Kämpmanni, A. Annisti kui ka Fr. Tuglase kirjutisi «Kalevipojast».

K. Mihkla peab «Alg-Kalevipoja» ja üldse eepose saamisloo juures ülimalt tähtsaks «Kalevala» mõju:

«Kalevala» eeskujul otsustas Kreutzwald «Kalevipoja» üksikuist laulukatkendeist kokku seada.⁵⁷

«Kalevipoja» ainekute käsitlemisel lisab autor juurde, et eeposes on rahvalaululiste ainekute kõrval rohkesti ka autori enda loomingut ning materjale võõrsilt (soome rahvalaule ja rahvus-

⁵⁶ M. Nurmik, Kalevipoeg, lk. 26.

⁵⁷ K. Mihkla, Kirjanduslooline valimik, Tartu 1939, lk. 14.

vahelisi muinasjutte). Sellise ettevalmistuse järel korratakse järgnevas käsitluses sageli, et eepos ei ole ühtlane, vaid laialivalguv lugude kogu, nn. mosaiikeepos (viimane termin oli eriti käibele läinud). Teiselt poolt hindab K. Mihkla küllalt õigesti üksiklugude ülesehituse tervikkust:

Üksiklood oskab Kreutzwald ülesehituslikult mõjuvaks muuta antiteeside, võrdluste, astmestamise ja alguse ning lõpu sümmeetrilise ühtsuse kaudu.⁵⁸

Eepose ideestiku käsitlus tahab anda aimu eriti teose rahvuslikust ülesandest, autori püüdest õpetada ja kogu teost läbivast saatuse ning kättemaksu ideest. «Kalevipoega» läbiva keske, vabaduse idee puhul ühendatakse see teadlikult kodanlikule diktaatorile omase küsimusega võimust.

Ta võitleb väsimatult oma rahva vabaduse, nn. priipõlve nimel. Tema (s. t. Kalevipoeg — A. J.) ideaaliks on ühe isiku kätte koondatud võim riigis.⁵⁹

Kuigi K. Mihkla õigesti toob välja mitmed ideed, mis läbivad «Kalevipoega», on ideestiku analüüsi siiski poolik.

Eepose peakangelase iseloomustuses tuuakse esile tema tööarmastus, kaastundlik meel nõrgemate vastu, tänulikkus, ohvri-meelsus, armastus vanemate vastu. Teiselt poolt rõhutatakse Kalevipoja vähest mõistust, mõtlematust, sagedast magamist jne. Keele ja värsiehituse analüüsimisel märgitakse, et see jätab «väga palju soovida». Kuigi autor rõhutab, et paljude keelevigade tekkimine «on tingitud tolle aja veel kujunematust kirjakeelest»,⁶⁰ arvustab ta siiski Kreutzwaldi kui võhikut keele alal, kes ei ole- vat silmas pidanud ka rahvalaulu «rütmilist ilu». Ühekülgne on samuti eepose stiili analüüs, kus märgitakse ainult tegevustiku laialivalguvust, venivust, ehtsa rahvalaulu stiili vähesust, roman- tilisust ja kaeblikku varjundit.

K. Mihkla analüüs, sellest hoolimata et autor annab rohkesti allikaid, on reas küsimustes poolik. Hinnata tuleb aga autori käsitluse ulatust ja selle meetodilist külge. Kokkuvõttes annab K. Mihkla lühikese ülevaate ka muusika ja kujutava kunsti vald- konda kuuluvatest teostest, mis on saanud inspiratsiooni «Kalevi- pojast». Seesugune ülevaade koolidele määratud õpikuis oli esma- kordne ja aitas paremini selgitada eepose tähtsust ja rahvalik- kust.

1934. a. ilmus «Keele ja Kirjanduse» sarjas L. Tohver i (L. Raud) «F. R. Faehlmanni ja F. R. Kreutzwaldi elust ja loo- mingust», kus analüüsitakse ka «Kalevipoega» põhiliselt sama plaani alusel, mida kohtasime juba M. Kampmanni ja K. Mihkla

⁵⁸ K. Mihkla, Kirjanduslooline valimik, lk. 37.

⁵⁹ Sealsamas, lk. 38.

⁶⁰ Sealsamas, lk. 40.

puhul. L. Tohver annab üsna põhjaliku käsitluse eepose kompositsioonist, milles rõhutatakse üksiklugude kompositsioonilist terviklikkust ja kogu eepost ühendava peasündmustiku puudumist, ebaluliste detailide rohkust, tütütuseni korduvaid episooide ning eaproportsionaalsust. Autori arvates on Kreutzwald olnud tugevasti mõjustatud Ossiani lauludest, millest olevat tingitud «pöördumised taevakehade ja kangelaste poole».⁶¹ Ühenduses kompositsiooniküsimustega annab autor ülevaate ka sisust. Kalevipoeg ise on L. Tohver järgi «kord taltsutamatu vägilane ja sealsamas romantiline nukrutseja»,⁶² kelle «tegevuses ilmneb palju sihitut ja mõttetut rabelemist ning kaalutlemata üritusi».⁶³ Teiselt poolt halisevat Kalevipoeg sageli ja sellisena «ei esi n d a i d e a a l s e t r a h v u s k a n g e l a s t».⁶⁴ Autori järgi on kangelase iseloomus suuri vastuolusid, palju juhuslikkust ja ainult mõningad sümptaatsed jooned (töökus, julgus, emaarmastus) «väldivad tema kuju abstraktsust».⁶⁵

Eepose ideestiku käsitlemisel räägib autor aga enesele vastu, märkides, et Kalevipoja tegevus ei ole «lähemal vaatlusel kaugeltki ainult eesmärgita rabelemine».⁶⁶ See on õige ja vajalik järeldus, mida tuleb teha Kalevipoja «rabelemistest». Vaatamata vastuolulisusele analüüsis tuleb tunnustavalt hinnata L. Tohverit tööd eepose ideelise rikkuse avamisel. Erinevalt senistest käsitlustest tõstab autor õigustatult esikohale võitluse idee maa ja rahva vabaduse eest. Ja üldse on L. Tohver analüüs otsekohesem ja objektiivsem paljude teiste autorite omast.

1930-ndail aastail ilmub veel mitu kirjanduslugu, millest väärivad märkimist «Elava Teaduse» sarjas avaldatud Fr. Tuglase «Lühike eesti kirjanduslugu» (1934) ning «Keel ja Kirjandus» sarjast J. Roos'i «Ülevaade Eesti kirjandusest» (1937). Oma laadilt on need ülevaateosed ega pretendeeri ühe või teise küsimuse analüüsile. Nii märgib J. Roos, et tema töö ülesandeks on peamiselt kirjanduse arengu jälgimine tema peaesindajate kaudu.

Nii ühe kui ka teise autori teoses leiab põgusat vaatlust ka «Kalevipoeg». Midagi uut ja omapärast me siit ei leia, küll aga tuuakse esile samad puudused ja vourused, mida oleme jälginud juba eelnevas käsitluses. Loomulikult ei võimaldanudki selline lühike, k o g u e e s t i kirjanduse kohta käiv ülevaade peatuda konkreetselt ühe teose juures pikemalt.

Midagi uut «Kalevipoja» käsitluses, võrreldes kodanliku diktatuuri perioodiga, ei paku ka vähesed õpikud fašistliku okupat-

⁶¹ L. Tohver, F. R. Faehlmanni ja F. R. Kreutzwaldi elust ja loomingu, Tartu 1934, lk. 47.

⁶² Sealsamas, lk. 48.

⁶³ Sealsamas, lk. 49.

⁶⁴ Sealsamas, lk. 52.

⁶⁵ Sealsamas.

⁶⁶ Sealsamas, lk. 62.

siooni päevilt. B. Söödi «Eesti kirjanduse põhijooni kutsekoolidele» (1942), A. Raielo «Valimik kirjandust gümnaasiumi II kl.» (1943) jt. kordavad põhiliselt samu seisukohti, mis valitsetid varem.

3.

Nõukogude võimu kehtestamisega Eestis algas uus etapp ka «Kalevipoja» koolikäsitluses, kuigi K. Mihkla ja O. Parlo «Eesti kirjanduslooline lugemik», II vihik (VIII õppeaasta, Tallinn 1941) seda veel ei kajasta.

Näib, nagu oleks «Kalevipoja» kohta kõik juba öeldud, mis öelda on. Autorid hakkavad üksteist kordama, analüüsi plaan on enam-vähem kindlaks kujunenud. Ilmusid ainult väheste variatsioonidega, tegelikult õpikute kordustrukid (vaatamata sellele, kes oli autor). Sõltuvalt õpiku laadist loetleti samu saavutusi ja vigu suuremal või väiksemal määral. Tegelikult aga oli meil tegemist siiski ühekülgsede hinnangutega.

«Kalevipoja» koolikäsitluses algab uus ajajärk Suure Isamaasõja järgse perioodiga. Loomulikult ei toimunud muutus minuti pealt, vaid järk-järgult, sõltuvalt hinnangutest meie kultuuri-pärandile.

Vahetult sõjale järgnenud perioodil oli õpetajatel koolitööks kasutada A. Annisti metoodiline artikkel ««Kalevipoja» käsitlusest koolis». ⁶⁷ Artikli algul esitab autor kolm põhilist nõuet iga ilukirjandusliku teose analüüsis: 1) kirjandusliku teose käsitlus peab olema elamuslik, mitte tuupimine; 2) on vaja teada autori «isiklikust eluloost ja arengust, tema ühiskondlikust asendist ja iseloomust, neist tingitud püüdlustest, võitlustest ja kalduvustest»; ⁶⁸ 3) on vaja «teadlikult mõista ja emotsionaalselt tunnetada valmisteose vormi, selle ülesehitust ja selles tarvitatud võtete ja vahendite tundetooni ning kunstilist tähendust. On vaja teadlikult selgitada ka tervikteose olustikulist, ideoloogilist, psühholoogilist, stiililist v ä r t u s t ning selle t ä h t s u s t kogu rahva ajaloo ja kirjanduse seisukohalt». ⁶⁹ Kuid kõiki neid õigeid nõudeid ei rakenda A. Annist oma käsitluses.

Märkides õigesti, et teose käsitlus peab olema elamuslik, järelikult tuginema temas leiduvatele kunstilistele iseärasustele, tõstab autor käsitluses esile aga just ideoloogilise külje — igivanade vägilasmotiivide kujunemist eeposeks takistasid saksa feodaalid! «Kalevipoja» kui kunstiteose analüüsil tuleb pearõhk panna jällegi «ideoloogilise ja psühholoogilise külje selgitamisele», sest eepose «sõnastusstiil pole kuigi paljupakkuv». ⁷⁰ Parem olevat

⁶⁷ Nõukogude Kool, 1945, nr. 3/4, lk. 111—120.

⁶⁸ Sealsamas, lk. 111.

⁶⁹ Sealsamas.

⁷⁰ Sealsamas, lk. 114.

teost vaadelda «kaugete mälestuste ja katkendlike nägemus-tena».⁷¹ Seega Annist otse eitab kunstilist tervikut ja soovitab vaadelda ainult detaile.

Eepose psühholoogilise külje vaatlusel asetab A. Annist pea-rõhu Kalevipoja kujule «talupoegliku ja looduslapseliku Muinas-Eesti tüüpilise esindaja» seisukohalt. Õpetajate ülesandeks pidi olema see, et «eeposes katkendlikult skitseeritud konglomeraatne kuju ei jääks mitte «halliks ja igavaks»».⁷² Autoripoolsed soovitu-sed «elustamiseks» ei suuda aga õpetajaid kuigi palju aidata.

Tunduvalt asjalikuma soovitus annab A. Annist eepose kunstiliste iseärasuste käsitlemiseks. Autor väidab õigesti, et keele-vigade väärvormide liialdatud käsitus klassis ei ole kunstilise analüüsi eesmärgiks, kuigi ei pääse mööda kaasaegsest keele-pruugist tingitud vigadest esimestes trükkides. Eriti soovitatakse rõhutada, et «Kalevipojal» on teatud i s e s e i s e v s t i i l»,⁷³ mis on kahtlemata õige, ja ka seda, et eepost tuleb võtta «lihtsa talu-poegliku «ennemuistse jutuna»».⁷⁴

Kogu käsitlust läbib aga ideoloogiliste küsimuste eriline rõhu-tamine, alates põrgu võrdlemisest mõisaga; seega võib A. Annisti järgi «Kalevipoja» analüüsi teostada peaaesjalikult ideelise külje avamise kaudu. Muidugi — ideoloogiline külg on teose tähtis koostisosa, mis saab aga oma väljenduse kunstiliste kujude kaudu.

A. Annisti metoodilistes märkustes on palju uut, mida tingis põhjalik muudatus ühiskondlikus korras. Kritiseerides õigesti eepose tähtsamaid arvustajaid, teeb autor aga samme sotsiologi-seeriva käsitluse suunas. A. Annisti järgi väärrib «Kalevipoeg» koolis käsitlemist a i n u l t sellepärast, et see on olnud mõjuka-maid teoseid rahvuslikus liikumises. See seisukoht on õige, aga siiski liiga kitsas. Tõrjudes tagasi Aaviku eitava seisukoha «Kalevipoja» kõlbmatuse kohta koolis käsitlemiseks leiab Annist eeposes talupoeglikku jõudu, mida tuleks sisendada ka meie noor-soosse.⁷⁵

Vaatamata vastuolulistele ning ebaõigetele väidetele «Kalevi-poja» käsitluse kohta, ei tule vaikida ka tervest reast progressiiv-setest mõtetest, mida esitatakse nimetatud metoodilises artiklis, eriti aga lõigus «Deklamatsiooniks ja analüüsiks sobivaid kohti «Kalevipojas»».

Tegelikult on A. Annisti järgi eeposes üsna vähe vajaliku kunstilise tihedusega kohti, n. ö. «lavalist efektiivsust». Mõjuka-mate näidetena esitatakse siiski XX loo algus («Tutu-lutu»), mil-lel on autori järgi haruldast hoogu, dramaatilist elevust ja oskus-likku refräänmotiivi tarvitust. Õigustatult märgitakse, et antud

⁷¹ Nõukogude Kool, 1945, nr. 3/4, lk. 115.

⁷² Sealsamas.

⁷³ Sealsamas, lk. 116.

⁷⁴ Sealsamas.

⁷⁵ Sealsamas, lk. 117.

loik sobib hästi eepose stiili detailsemaks analüüsiks, sest selles avalduvad «Kalevipoja» stiili vürused ja ühtesulamid «rahvalaulu osade ning Kreutzwaldi enda loodud värsside vahel».⁷⁵

A. Annist soovitab analüüsiks ja deklamatsiooniks populaarsemaid episoode, nagu Assamalla lahingu kirjeldust, reisu maailma otsa, kündmise ja kiviheite stseene, «sillasõda» põrgus, «Sissejuhatus» jm.

A. Annisti mõtted «Kalevipoja» käsitluse kohta ei kajastu järgnevate aastate õpikuis. Nii leidub A. Selmeti VI klassi õpik-lugemikus⁷⁷ tugevaid mõjutusi M. Nurmiku «Kalevipojast», oma stiili jätkab K. Mihkla «Kirjandusloolises lugemikus» VIII klassile (1948), mis täitis ka kirjandusõpiku ülesandeid. K. Mihkla on eepose lähema analüüsi hoopis ära jätnud ja piirdub ainult mõningate faktidega saamisloost. Lugemismaterjaliks esitab autor tunduvalt ümbertöötatud sisujutustuse 1939. a. ilmunud «Kirjandusloolises valimikust». Nüüd esitatakse ainult mitu korda rohkem katkendeid erinevatest peatükkidest, kusjuures sündmustikust jutustatakse nimetatud valimikus avaldatud materjali alusel.⁷⁸

Palju ulatuslikum on aga käsitlus L. Vihaema poolt toimetatud «Eesti kirjandusloo õpik-lugemikus» VIII klassile (1950), kus «Kalevipoega» tutvustatakse vahetult rahvaluule järel. Võrreldes teiste teemadega on siin märkimata autor, kes koostas antud peatüki, kuid usutavasti on siin tegemist kollektiivse tööga. Lugemismaterjaliks on esitatud eeposest peaaegu täpne K. Mihkla 1948. a. väljaande tekst, mida on täiendatud ainult konkreetset eeposest võetud värssidega.

Käsitluse osas antakse põgus ülevaade eepose saamisloost, millele järgneb küsimus ainekust, kus märgitakse vihjamisi Faehlmannil ja Kreutzwaldil kasutada olnud folkloorilist materjali (muistendid, muinasjutud, laulud, vanasõnad jm.). Kalevipoja iseloomustamisel piirduakse põhiliselt ainult tema tööde mainimisega ja sedagi küsimusi tekitava sõnastusega. Eriliselt rõhutatakse aga põrgu kui mõisa võrdkuju ja raudmeeste olemust eeposes. Kalevipoja isiku analüüs on aga üsna napp, piirdudes peamiselt teda iseloomustavate omaduste loetlemisega. Täiesti puudub kunstimeisterlikkuse analüüs. Vastavalt antud perioodile, mil hakkas maad võtma sotsiologiseeriv käsitlus, välditakse teadlikult puudusi, mida aga eeposes siiski leidub. Eepose kirjandusloolise ja ühiskondliku tähtsuse rõhutamise järel antakse lühike ülevaade suhtumisest «Kalevipojasse» erinevate aegadel. Väär ettekujutus antakse selles peatükis õpilastele suhtumisest eeposse kodanliku diktatuuri perioodil:

⁷⁶ Nõukogude Kool, 1945, nr. 3/4, lk. 118.

⁷⁷ A. Selmet, Emakeele lugemik VI klassile, Tallinn 1946.

⁷⁸ Pärast käesoleva artikli ladumisele andmist on ilmunud K. Mihkla sulest ulatuslik «Fr. R. Kreutzwaldi «Kalevipoja» käsitlus keskkooli IX klassis» (Nõukogude Kool, 1957, nr. 4 ja 5). Nimetatud käsitlus on esimene sellelaadne kogu «Kalevipoja» olemasolu jooksul ja on kahtlemata tänuväärseks abiliselt õpetajatele. K. Mihkla analüüs vajab aga eraldi vaatlust.

Kodanliku klikivalitsuse ajal Eestis ei tehtud mingit katset «Kalevipoja» kättesaadavaks tegemiseks laiate töötavate hulkade keskel ja selle käsitlemine oli kõrvale surutud ka koolides.⁷⁹

Küsimus on kommenteerimatagi selge, sest püüti diferentseerimata eitada kõike, mida varem, ka kodanliku diktatuuri perioodil, oli saavutatud. Eelnevast kooliõpikute vaatlusest selgub küllaldaselt, et antud väide pole täpne, kas tahtlikult või asjatundmatuselt.

1948. a. ilmus K. Taevi «Kirjanduslooline lugemik» VII klassile, milles «Kalevipoja» koostamisloo kõrval antakse ka M. Kampmanni ümberjutustus eeposest. «Kalevipojast» esitatakse mõningaid terviklikke ja suuremat kunstilist elamust pakkuvaid lõike, nagu «Salme ja Linda», «Lauatoomine üle Peipsi», «Sõjaraatsu sõit», «Assamalla lahing» jt. 1950. a. arvustas E. Sõgel K. Taevi õpikut «Kalevipoja» käsitluse osas kui võltsingut, mis püüdnud õpetamist suruda kitsalt kodanliku natsionalismi teenistusse. Autor jätab aga targu märkimata, milles konkreetselt avaldus nimetatud õpiku kodanlik natsionalism. Eespool on juhitud juba tähelepanu sellele küsimusele, mille kordamine siin oleks tarbetu.

1951. a. ilmus VII klassile uus õpik — «Eesti kirjandus», mille autoritena esinesid E. Sõgel ja K. Taev. Kõigi eelduste kohaselt on peatüki «Kalevipoeg» autoriks antud õpikus E. Sõgel, kes esitab ülevaate eepose sündmustikust. Autori poolt esitatud ülevaade peab teenima kahtlemata sama eesmärki, mis varasematelgi autoritel — anda õpilastele materjal selliselt, et nad paremini mõistaksid tervikut. E. Sõgla poolt meetoodiliselt nõrgalt koostatud ümberjutustuse põhjal on aga eepose mittetundjal (tegemist on ju VII kl. õpilastega) tunduvalt raskem saada täielikku pilti tervikust. Nii jutustatakse sündmustest I—VII loos ainult 3 (!) real. Peamise tähelepanu pöörab E. Sõgel ainult ühiskondlik-poliitilisi küsimusi käsitlevatele lõikudele (seda soovitas ka A. Annist 1945. a.), selle kõrval puudutatakse muid küsimusi eeposest minimaalselt. Ilukirjandusliku teose analüüsil tuleb ikka ja alati kõikidele probleemidele pöörata vajalikul määral tähelepanu. Ühe küsimuse absolutiseerimine teiste, samuti oluliste ja võib-olla koguni kunstiteose analüüsi seisukohalt niisama vajalikkude küsimuste arvel viib paratamatult vulgaarsotsioloogilise käsitluse teele.

Käesoleval ajal on koolides õpetajatel kasutada E. Sõgla poolt toimetatud «Eesti kirjanduse ajalugu», mille II osas (1953) leiame Fr. R. Kreutzwaldi ja «Kalevipoja» käsitluse E. Nirgi poolt. Omal ajal pidas kriitika nimetatud peatükki üheks parimaks kogu selles «Eesti kirjanduse ajaloos». Kuigi E. Nirgi «Kalevipoja» analüüs on mõjustatud antud ajastule omasest sot-

⁷⁹ L. Vihalem, Eesti kirjandusloo õpik-lugemik VIII klassile, Tallinn 1950, lk. 135.

siologiseerivast käsitusviisist, tuleb kriitikaga põhiliselt nõustuda. Põhilise skeemi järgi on autori poolt antud «Kalevipoja» analüüs õige. E. Nirgi koolikäsitluse puhul tuleb tunnustavalt märkida nii sisuliste kui ka ideeliste küsimuste süvendatud esitust (põrgu mõisa võrdkujuna, sarviku probleem jt.). Eespool on märgitud, et «Kalevipoja» analüüsis hakkab erinevate autorite puhul ilmne üksteise kordamist. E. Nirgi puhul annab see end samuti tunda. Tuginedes õigustatult varasematele kirjanduslugudele alates T. Sanderist, leidub E. Nirgi analüüsis sarnasust mitte ainult analüüsi plaanis, vaid ka sõnastuses, eriti A. Annisti M. Kampmanni ja K. Mihklaga. Räägib ju A. Annist talupoegliku vägilase tüübist, mida leiame ka E. Nirgi analüüsis. M. Kampmanni ja ka L. Vihalema toimetatud õpiku järgi k o o r m a s Kalevipoeg end süütegudega, mida leiame samuti E. Nirgi analüüsis. Nii on võimalik esialgse autori juurde tagasi viia mitte ainult E. Nirgi väiteid, vaid ka paljude varasemate autorite mõtteid ja arvamusi. «Kalevipoja» ainete vaatlusel tugineb E. Nirk ilmsesti A. Annisti uurimustele.

E. Nirk puudutab eepose ainete vaatlemisel paari lausega ka eepose olemust, kuid lahendus ei ole ammendav. «Kalevipoja» kompositsioonist rääkides on E. Nirk arvamusel, et eepos on terviklik ja «ainult mõned episoodid, näiteks lugu suurest tammest, on üldise tegevusjoonega lõdvalt seotud».⁸⁰ Ei ole vale, et Kalevipoja tööd ning toimetused moodustavad eepose põhisündmustiku selgroo, kuid kompositsiooni põhiliseks iseärasuseks on ikkagi see, et «Kalevipoeg» koosneb üksikutest episoodidest, mille liitmine ühiseks tervikuks ei ole Kreutzwaldil eriti õnnestunud ja mille on põhiliselt tinginud autoril kasutada olnud materjal — lühikesed vägilasmuistendid.

Kalevipoja kuju analüüs kannatab E. Nirgil üldsõnalisuse all. Autor põhiliselt ainult loetleb kangelase iseloomu omadusi, kuid milles need täpsemalt ja konkreetsemalt avalduvad, seda mainitakse ainult paari, sageli üsna tühise lausega, näiteks: «Kalevipoeg armastab palavalt oma kodumaad, tema tegevus on suunatud üldise hüvangu saavutamisele... Olles julge ja tugev, on Kalevipoeg oma taotlustes õiglane ja sirgjooneline. Vaenlaste vastu ei tunne ta halastust.»⁸¹ Täielikku selgust ei saa ka eeposes esinevate keeleliste ja stiililiste vigade kohta. Autor on toiminud siin küll õigesti A. Annisti põhimõtete järgi, et vigade analüüs ei tohi muutuda omaette eraldiseisvaks probleemiks, kuid E. Nirk nagu kardaks konkreetset näidata, millised olid siis need puudused, kas või keele alal.

Võrreldes eelnevate kirjanduslugudega on E. Nirk käsitluse toonud täiesti uue lõigu — «Võitlusest «Kalevipoja» ümber». Kuid siin jääb autoril objektiivsusest hinnangutes mõndagi puudu.

⁸⁰ Eesti kirjanduse ajalugu II, Tallinn 1953, lk. 46.

⁸¹ Sealsamas, lk. 45.

Põhiliselt must-valge printsiibil vaadeldakse «Kalevipoja» kriitikuid läbi aegade. Äärmiselt puudulik on hinnang eepose käsitlusele kodanliku perioodi koolides, samuti «Kalevipoja» 1935. a. väljaande kohta. E. Nirgi järgi on eepose illustratsioonid loodud alles Nõukogude Eesti kunstnike poolt.⁸²

Vähesed andmed eesti pagulaste kirjanduslugudest annavad tunnistust sellest, et «Kalevipoja» käsitluses pole edasiminekut. Nii G. Suitsu (vt. viide 38, lk. 125) kui ka K. Ristikivi (1954) kirjanduslugudes ei ole küll eepost seotud poliitiliste küsimuste illustreerimisega ja «Kalevipoega» vaadeldakse kunstiteosena, millel on rea puuduste kõrval ka positiivseid omadusi; kuid kogu käsitlus on siin üsna pinnaline ja piirduakse ainult eepose tähtsuse märkimisega meie kultuuriloos.

Vaateid tagasi ja edasi

Alates C. R. Jakobsoni lugemikest kuni tänapäevani välja on «Kalevipoega» käsitletud väga erinevalt. Kord on olnud eepose käsitlus seotud rahvaluulega, kord jälle Kreutzwaldi loominguga. Kahtlemata on õigem käsitleda «Kalevipoega» ühenduses Kreutzwaldi loominguga, eriti kui arvestada autoril kasutada olnud aineid ja saamisluгу üldse. Suuri erinevusi võime leida eepose lähema vaatluse juures, mida loomulikult on mõjustanud ka erinevate aegade ühiskondlik-poliitilised tingimused. Põhiliselt on aga koolides toimunud siiski ühekülgne analüüs, vaatamata erinevatele aegadele. Ühelt poolt on rõhutatud ainult teose ühiskondlikku ja kultuuriloolist tähtsust, teiselt poolt on analüüsitud ainult vigu või sellega ühenduses märgitud ka eepose rahvuslikku tähtsust.

Sellest sõltuvalt on «Kalevipoja» kui kunstiteose analüüsis koolikäsitluses olnud üsnagi palju juhuslikkust, tihti ebaoluliste küsimustega tegelemist jne.

Sageli kurdavad õpetajad, et juba saamisloo käsitlemisel veenduvad õpilased, et «Kalevipoeg» on igav teos, kompositsiooniliste ja keeleliste puudustega, mis raskendavat kunstilise analüüsi teostamist.

Iga ilukirjandusliku teose käsitlemisele asumise eel nõuab õpetaja õpilastelt antud teosega põhjalikku tutvumist, kontrollib loetud kirjanduse konsepti jne. Samuti tuleb toimida ka «Kalevipoja» käsitluse puhul. Vahetult analüüsimisele asumise eel oleks soovitatav lühike (2—3 lehekülge), aga tihe faabula tutvustamine parem õpetaja, aga võib ka hästi juhendatult õpilaste poolt. Järgneks kohe mitte saamisluгу, ained jne., vaid juba «Kalevipoja»

⁸² Pärast käesoleva artikli ladumisele andmist on ilmunud ka uus «Eesti kirjanduse ajalugu» I (1957), milles E. Nirk on põhjalikult ümber töötanud oma eelmise käsitluse «Kalevipojast» (1953. a. õpikus 13 lk., nüüd 31 lk.), kusjuures terve rida käesolevas artiklis märgitud puudustest (kompositsioon jt.) on suuremal või vähemal määral korrigeerimist leidnud.

kangelaste, teoses esitatud probleemide jt. küsimuste vaatlemine. Peamine tähelepanu keskenduks esimestel tundidel siis Kalevipojale, tema võitlustele sõja ja rahu ajal maa ning rahva tuleviku nimel, kangelase töökusele, sõprusele, tema iseloomu iseärasustele, Kalevipoja kaju traagilisusele jne. Kõik eellood, mis tavaliselt käivad koolis ilukirjandusliku teose analüüsi eel, jääksid antud juhul viimaste tundide aineks. «Kalevipoja» kunstilised iseärasused (kangelase(-te) kujutamise võtted, kirjeldused ja nende osa teoses; iseseisev, kuid rahvaluulele omane stiil jt.) avalduvad juba põhiliselt eelnevas. «Kalevipoja» kompositsiooni vaatlemine tuleks siduda kokkuvõtva tunniga kunstilistest iseärasustest.

Kahtlemata aktiveeriks selline käsitus õpilasi rohkem, paneks neid mitte ainult «Kalevipoega», vaid ka teisi teoseid tähelepanelikumalt jälgima ja uurima iga teost kui kunstiteost. Ei tohiks karta, et sellisel meetodil töötades võivad õpilased eitavatele seisukohtadele jõuda. 9-ndate klasside õpilaste kriitiline meel on siiski juba niivõrd arenenud, et nad oskavad põhjendada olulisemaid kõrvalekaldumisi, mis esinevad eepose kompositsioonis, eriti kui arvestada seda, et eelnevalt on põhjalikult tutvutud kogu eepose tekstiga. Õpetaja abiga saadakse üle ka arhailistest keelenditest, ja võimalik, et koguni iseseisvalt neist põhjustest, mis tingisid selliste vormide olemasolu eeposes. Vigade esiletoomine, mis pole sugugi tähtis koolis, ei tohiks olla omaette eesmärgiks, millise vea on aga paljud õpikute autorid ja ka õpetajad läbi aegade teinud.

Eepose käsitluse elamuslikumaks muutmisel on väga soovitatav (muidugi võimaluse piires) kasutada helilinte ja -plaate nii eepose tekstil loodud laulude ja E. Kapi balleti «Kalevipoeg» muusikaga kui ka andekate sõnakunstnike esinemistega. Loomulikult ei tohi mööda minna ka «Kalevipojast» teistes kunstiliikides peale sõna- ja helikunsti.

Kindlasti tuleb nõuda õpilastelt mõnekümne värsi päheõppimist erinevaist lugudest. On loomulik, et kõik õpilased teaksid kooli lõpetamise järel peast «Soovituseks», «Kalevipoja» lõppvärse ja Kalevipoja sõnu tarkusest. Selle kõrval on soovitatav paralleelselt analüüsiga õppida pähe veidi ulatuslikumaid ja emotsionaalsemaid lõike õpetaja valikul «Sissejuhatastest», III loost (vendade jahilkäik), VIII loost (kiviviskevõistlus, künd), XVII loost (sõjaratsu sõit), XX loost («Tutu-lutu») jt. Loomulikult sõltub siin paljugi õpetaja heast tahtest, kes oma kunstiliste veendumuste seisukohalt võib klassis nii mõndagi veel juurde lisada.

Vähem kitsalt piiritletud küsimuste kallal nokitsemist, rohkem tööd otse klassis eepose tekstiga, selle kunstiliste ja ideeliste rikkustega! See oleks põhiliseks nõudeks «Kalevipoja» käsitlemisel meie koolides.

«КАЛЕВИПОЭГ» В ШКОЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ И В ИСТОРИИ ЛИТЕРАТУРЫ

А. Ярв

Кафедра эстонской литературы и фольклора

Резюме

История школьной трактовки эстонского народного эпоса «Калевипоэг» начинается с «Книги для чтения» I—III К. Р. Якобсона (1867—1876).

Начиная с упомянутой книги и по сегодняшний день, разбор произведения «Калевипоэг» в школе производился различно. Автор данной статьи ставит перед собой задачу — дать беглый обзор толкования «Калевипоэга» в эстонской школе.

Предназначенные для школ учебники 19 в. («книги для чтения») знакомили учеников с произведением «Калевипоэг» в основном путем изложения содержания и приведения отрывков, которые должны были вызывать и определенно вызывали интерес к произведению в целом.

Здесь следует отметить книги для чтения К. Р. Якобсона, изложение в прозе самого Ф. Р. Крейцвальда (1869) и подобную же работу И. Кундера (1885).

В истории литературы трактовка «Калевипоэга» началась в конце 19 в., в связи с чем можно говорить и о работе над произведением в школах.

Первой работой в этой области является работа Т. Сандера «История эстонской литературы» (1899), в которой автор рассматривает возникновение «Калевипоэга», действующих лиц, художественные особенности произведения, выделяя более удачные, так называемые «красивые места», рассматривая встречающиеся в эпосе недостатки.

Подобное толкование легло в основу статей 20 в. как по истории литературы, так и методических.

В школах, однако, анализ эпоса производился односторонне. С одной стороны, подчеркивалось лишь общественно-культурное значение произведения, с другой — подлежащие анализу недостатки и ошибки «Калевипоэга». В связи с этим в анализе художественного произведения «Калевипоэг» встречается много случайного, ненужного.

В условиях советского строя анализ «Калевипоэга» стал значительно глубже, идейное богатство эпоса выявлено более выразительно и т. д. Однако некоторые авторы (Е. Сыгель и др.) излишне преувеличивают значение общественно-политических вопросов, умаляя значение вопросов иного характера.

При анализе художественного произведения следует обращать внимание на все проблемы в одинаковой мере. Чрезмерное подчеркивание ошибок произведения не должно стать в школе самоцелью.

Для успешного анализа «Калевипоэга» в школе необходимо исходить из следующего: дома ученики знакомятся с произведением в целом; перед анализом следует лишь кратко изложить содержание; проанализировать образы «Калевипоэга»; остановиться на проблемах, поставленных в произведении, на художественных особенностях, материалах и истории создания произведения. Для большей наглядности следует использовать звукозаписи музыкальных произведений, созданных по материалам эпоса, а также выступления мастеров художественного чтения; наконец, предложить некоторые отрывки для заучивания наизусть.

«KALEVIPOEG» IN DER SCHULLITERATUR UND IN DER LITERATURGESCHICHTE

A. Järv

Zusammenfassung

Die Geschichte der Behandlung des estnischen Volksepos «Kalevipoeg» in der Schule beginnt mit «Kooli Lugemise raamat» I—III (1867—1876) von C. R. Jakobson. Beginnend mit den erwähnten Lesebüchern bis zur Gegenwart ist «Kalevipoeg» in der Schule sehr verschieden behandelt worden. Die Aufgabe des Autors ist, einen kurzen Überblick über die Interpretation des «Kalevipoeg» in der estnischen Schule in den verschiedenen Epochen zu geben.

In den Lehrbüchern des 19. Jahrhunderts (grundlegend Lesebücher) wurden die Schüler mit «Kalevipoeg» hauptsächlich durch Auszüge und Wiedererzählungen bekannt gemacht, die Interesse für das ganze Werk wecken sollten und es zweifellos auch taten. Die Lesebücher von C. R. Jakobson, Fr. R. Kreutzwalds eigene Prosawiedergabe und die gleichartige Arbeit J. Kunders (1885) taten es besonders.

Ende des 19. Jahrhunderts begann die Behandlung des «Kalevipoeg» in der Literaturgeschichte, damit auch seine Behandlung in der Schule, entsprechend der Eigenart des Kunstwerks.

Das erste grundlegende Werk dieser Art war «Eesti kirjanuse ajalugu» (1899) von T. Sander, worin der Autor die Entstehung, die handelnden Personen, die künstlerischen Besonderheiten behandelt, künstlerisch gelungene sog. «schönere» Stellen zitiert, aber auch auf die Mängel des Werkes eingeht.

Eine derartige Behandlungsweise ist im Wesentlichen die Grundlage auch der im 20. Jahrhundert erschienenen Literaturgeschichten und der methodischen Artikel für Lehrer gewesen.

Ungeachtet der verschiedenen Epochen hat es sich aber doch grundlegend um eine einseitige Analyse des Epos in der Schule gehandelt. Einerseits hat man nur die gesellschaftliche und kulturgeschichtliche Bedeutung des Epos betont, andererseits hauptsächlich nur die Mängel und Fehler des Werkes der Analyse

unterzogen. Im Zusammenhang damit hat es bei der Schulanalyse von «Kalevipoeg» als Kunstwerk sehr viel Zufälliges, vom Standpunkt der Schule aus, viel Unwesentliches gegeben.

Unter den Bedingungen der Sowjetmacht ist die Analyse des «Kalevipoeg» merklich tiefer geworden. Der ideelle Reichtum wird prägnanter hervorgehoben. Gleichzeitig haben aber einige Autoren (E. Sögel u. a.) die Behandlung des Politisch-gesellschaftlichen in der Schule übertrieben, die übrigen Probleme aber minimal beachtet. Bei der Analyse eines belletristischen Werkes ist jedoch stets allen Problemen die ihnen zukommende Aufmerksamkeit zu widmen. Die übermäßige Betonung der Mängel im «Kalevipoeg» und deren Analyse als Zweck an sich dürfte in der Schule nicht das Wesentliche sein.

Für eine erfolgreiche Analyse des «Kalevipoeg» ist folgendes wünschenswert: häusliche Lektüre des ganzen Werkes seitens der Schüler, Kennenlernen einer kurzen, jedoch sehr guten Wiedererzählung vor der unmittelbaren Analyse; hiernach die Analyse der Gestalt des Kalevipoeg, der im Werk behandelten Probleme und der künstlerischen Besonderheiten des Werkes (inklusive Entstehung und Stoff). Zwecks Veranschaulichung der Analyse Auswertung von Tonbändern und Schallplatten der auf Grund des Epos geschaffenen Musik und Vorträge hervorragender Wortkünstler.